

Vaiz İbrahim Edhem Efendi'nin İstiklâl Mahkemelerinde Yargılanması*

DOI NO: 10.5578/JSS.27604

Şaban ORTAK¹

Geliş Tarihi: 25.01.2016

Kabul Tarihi: 26.07.2016

Özet

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında İstanbul basınının bir kısmının takındığı, yeniliklere tam destek vermeme şeklindeki tavır TBMM Hükümetini rahatsız etmiştir. İnkılap niteliğindeki her önemli olayda, İstanbul basınında destekleyen yayıncılar olduğu gibi aleyhte tutum takınanlar da olmaktadır. Hilafet tartışmaları esnasında Emir Ali ve Ağa Han'ın Başvekil İsmet Paşa'ya gönderdikleri mektubun İstanbul'da bazı gazetelerde yayınlanması sonrasında TBMM İstanbul'a bir İstiklâl Mahkemesi görevlendirme gereğini duymuştur. Bu mahkemenin baktığı davalar içerisinde genç bir vaizin konuşma ve eserinin içeriği dolayısıyla hapis cezasına çarptırılması da bulunmaktadır.

Ankaralı Hacı Dedezade Hasan oğlu İbrahim Edhem "Devletin emniyet-i dahiliyesini ihlal ile kavanin ve nizâmât-ı devlete halkı adem-i itâ'ata sevk" cürmünden dolayı İstanbul İstiklâl Mahkemesi'ne sevk edilmiştir. Suçlamalara sebep olan "İslâmiyette Ahlâk ve Kadınlarda Tesettür" isimli bir risale yazması ve Ayasofya ve Fatih Camilerinde konuşmalar yapmasıdır. Bu vaazlarda; kadınların örtünmeleri ve içki konularından bahseden İbrahim Edhem Efendi, kadınların yükseltilmesi için açılan İnas Mekteplerinde bazı kız çocuklarının hamile kaldıkları şeklinde ifadelerle halkın zihnini bulandırdığı iddia edilmiştir. Kadınların tiyatro sanatçılarının giyim tarzlarıyla dışarıda gezmelerini eleştirmiştir.

Yargılama sonucunda; "milletin hürmet ettiği muhterem kisvenin bahşettiği manevi nüfuz ve kudreti sui istimal ile halkı yanlış yollara sevk eden" İbrahim Edhem Efendi'nin suça uyan Ceza Kanunu'nun 66. maddesi gereğince bir yıl hapis cezası ile cezalandırılmasına karar verilmiştir (7 Ocak 1923). Bu cezasının affedilmesinden sonra Şeyh Said İsyanı dolayısıyla Şark İstiklâl Mahkemesi'nde de yargılanmış ve idam cezası ile cezalandırılmıştır (7 Temmuz 1925). Makalede TBMM Arşivinde yer alan belgeler ve diğer kaynaklardan da yararlanılarak bu dava ayrıntılı bir şekilde ele alınıp değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: İstanbul İstiklâl Mahkemesi, Ankaralı İbrahim Edhem Efendi, "İslâmiyette Ahlâk ve Kadınlarda Tesettür", İnas Mektebi.

* Bu makale, 10-11 Aralık 2015 tarihlerinde Adıyaman'da düzenlenen "İstiklâl Mahkemeleri Sempozyumu"nda sunulan bildiri genişletilerek hazırlanmıştır.

¹ Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, e-posta: sortak@aku.edu.tr

The Prosecution of Preacher İbrahim Edhem Efendi at the Independence Tribunal

Abstract

The attitude of Istanbul press, not promoting attitudes towards reforms of republic, during foundation phase of Turkey Republic annoyed the administration of TBMM (Grand National Assembly of Turkey) in every single reform, there were always many publications against the reform and there were some supporter publications also. After that some newspapers in Istanbul had published the letter written by Emir Ali and Ağa Han and sent to Prime minister İsmet Pasha, TBMM decided that they should have charged an Independence Tribunal in Istanbul.

A case in which a young preacher was sentenced due to his speeches and works is in the cases handled by this Independence Tribunal. İbrahim Edhem, from Ankara and son of Hacı Dedezeze Hasan, was brought into Independence Tribunal due to "endaming the internal affairs of government and encouraging people to violate the laws". One of his works, "Morality in Islam and Dressing for Women", and his speeches in Aghia Sophia and Fatih Mosques caused charges. In these speeches, he talked about the dressing way of women and consuming liquors. He claimed that rumors about getting pregnant of some girls in "Inas Schools", which had been established in order to enhance women in society, misled the public. He criticized the women being in community with the dressing way of actresses.

In the conclusion of his trial, the committee decided to sentence İbrahim Edhem Efendi with one-year imprisonment according to the 66th article of Turkish Criminal Law and they resolved him as "He misled the people with using the venerable guise for which people have great respect." (January 7th, 1923) In notification this trial will be discussed deeply with the documents of archive of TBMM and also using other sources.

Keywords: *Independence Tribunal in Istanbul, İbrahim Edhem Efendi, "Morality in Islam and Dressing for Women", "Inas Schools".*

Giriş

İstiklâl Mahkemeleri Kurtuluş Savaşı ve inkılâplar döneminin önemli kurumlarından birisidir. İlk olarak 11 Eylül 1920 tarihinde TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi)'nde kabul edilen 21 sayılı "Firariler Hakkında Kanun"un birinci maddesi ile; firar edenler, bunlara yardım ve yataklık edenlerle firarilerin yakalanması ve sevk işlemlerinde yasal emirleri yerine getirmeyenlerin yargılanması için "İstiklâl Mahkemeleri" kurulması kararlaştırılmıştır. TBMM tarafından ve kendi üyeleri arasından seçilecek üçer kişiden oluşacak İstiklâl Mahkemelerinin görev bölgeleri Heyet-i Vekile'nin teklifi ve TBMM'nce belirlenecek ve kararları kesin olup bütün görevliler tarafından infazı zorunludur (*Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt*

Ceridesi, D: I, c. 4: 84-89. Bu kaynak sonraki dipnotlarda *TBMM.ZC.* şeklinde kısaltılarak verilecektir). Başlangıçta sadece firariler için kurulmuş olan İstiklâl Mahkemelerinin görev alanı 26 Eylül 1920 tarihli ve 28 Sayılı “İstiklâl Mahkemeleri Kanununun Birinci Maddesine Müzeyyel Kanun” ile genişletilerek; vatanın kurtuluşu ve tam bağımsızlık için çalışan TBMM’nin amaç ve faaliyetlerine fiili, yazılı ve sözlü olarak karşı gelmek, düşmana yardım, casusluk yapanlar ve 29 Nisan 1920’de kabul edilmiş olan Hıyanet-i Vataniye Kanunu kapsamındaki suçlar da eklenmiştir (*TBMM.ZC.*, D: I, c. 4: 361-373). Daha sonra Saltanatın kaldırılması, Hilafetin kaldırılması kararlarına karşı gelmek, Şeyh Said İsyanı’ndan sonra dini siyasete alet etmek ve Takriri Sükun Kanunu’nun kapsamına giren “*irtica ve isyana ve memleketin nizamı içtimaisini ve huzur ve sükununu ve emniyet ve asayişini ihlâlâ bâis bilumum teşkilat ve tahrikat ve teşvikat ve teşebbüsat ve neşriyat*” gibi suçlar da İstiklâl Mahkemelerinin görev alanına eklenmiştir (*Düstur*, Üçüncü Tertip, c. 3: 108; *Düstur*, Üçüncü Tertip, c. 4: 81; *Düstur*, Üçüncü Tertip, c. 6: 107; *Düstur*, Üçüncü Tertip, c. 6: 144).

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş aşamasında alınan bazı kararlar ve yapılan inkılâplar İstanbul basınında gerekli desteği bulmak bir yana bazen Hükümete karşı bir tavır alınmasına yol açmıştır. Bunun farkında olan Mustafa Kemal Paşa; 16-17 Ocak 1923’te İzmit’te İstanbul’da yayınlanan gazetelerin temsilcilerini (Vakit, Tevhid-i Efkâr, İleri, Tanin, İkdam, Akşam ve İleri) toplamış ve onlara Kurtuluş Savaşı sürecini, Lozan görüşmeleri, seçimler, Saltanatın kaldırılması ve benzeri konulardaki düşüncelerini anlatmıştı (İnan, 1996: 41-87). İlerleyen süreçte özellikle de Ankara’nın başkent olması, Cumhuriyetin İlanı ve Halifeliğin kaldırılacağına dair belirtiler İstanbul basınının tepkisini daha da arttırmıştır. Ayrıca Cumhuriyetin İlanı süreciyle ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa ile Milli Mücadelenin diğer liderlerinden Kâzım Karabekir, Rauf Bey ve Refet Paşa arasında yaşanan görüş ayrılıkları İstanbul basınına yansımış ve muhalif havayı daha da güçlendirmiştir (Atatürk, 1994: 559-567; Çulcu, 1992: 28-101). Bardağı taşıran damla ise; İngilizlerin hâkimiyetindeki Müslümanlar arasında etkin olan Emir Ali ve Ağa Han’ın “hilafetin muhafazası” isteğini içeren mektuplarının muhatapları olan Mustafa Kemal ve İsmet Paşa’ya ulaşmadan İstanbul’da yayınlanan Tanin, İkdam ve Tevhid-i Efkâr gazetelerinde yayınlanması olmuştur (5-6 Aralık 1923) (Satan, 2013:182, 225-230).

Gelişmelerin seyri bu aşamaya geldiğinde ve özellikle de işin içinde yabancı parmağının olduğu kanaati, konunun TBMM’ne taşınmasına neden olmuştur. Başvekil İsmet Paşa (Edirne) Meclisin 8 Aralık 1923 tarihli ikinci oturumunda gizli celse olarak yapılan toplantıda; olayın içinde bir tertibat olduğu şüphesinin güçlü olduğunu anlatan İsmet Paşa, yaşananların Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nda 15 Nisan 1923 tarihli değişikliklerle getirilen “saltanatın kaldırılması kararının aksine TBMM’nin meşruiyeti aleyhine isyan, sözle

veya yazıyla karşı gelmek” hükmü kapsamına girdiğinden dolayı vatana ihanet olarak değerlendirilmesi gerektiğini izah etmiştir. İngilizlerin Türkiye'nin iç işlerine müdahale amacıyla Rodos'ta bastırılan propaganda broşürlerinin dağıtıldığını ve Kürt ileri gelenler ve diğer muhaliflere telkinlerde bulduklarını anlatan İsmet Paşa, bu tür faaliyetlere karşı İstanbul'a bir İstiklâl Mahkemesi'nin gönderilmesini ve olaya el koymasını önermiştir. Yapılan görüşmelerden sonra İstanbul'a bir İstiklâl Mahkemesi gönderilmesi kararlaştırılmıştır. (TBMM Karar No: 50) (*TBMM Gizli Celse Zabıtları*, c. 4, 1985: 314-328; *TBMM.ZC*, D: II, c. 4; 128; *Düstur*, Üçüncü Tertip, c. 5: 463). Bu mahkemenin yetkileriyle ilgili bazı iddialar üzerine, Antalya Mebusu Râsih Bey'in teklifi üzerine TBMM'nin aldığı 52 sayılı kararla, İstiklâl Mahkemesi Kanunu'nda sayılan bütün yetkilerle yetkilendirilmiştir (13 Aralık 1923) (*TBMM.ZC*, D: II, c. 4: 309, 329; *Düstur*, Üçüncü Tertip, c. 5: 501).

Daha sonra açık celseye geçilmiş ve mahkeme üyelikleri için seçim yapılmıştır. Yapılan oylamada; Cebelibereket Mebusu İhsan Bey mahkeme başkanlığına, Saruhan Mebusu Vasıf Bey müddei-i umumiliğe (savcılık), Konya Mebusu Refik Bey, Hakkâri Mebusu Âsaf Bey ve Kütahya Mebusu Cevdet Bey mahkeme üyeliklerine seçilmişlerdir (8 Aralık 1923) (*TBMM.ZC*, D: II, c. 4, s.121).

İstanbul İstiklâl Mahkemesi; gazeteciler davası, Mustafa Kemal Paşa'ya suikast davası, Dedezâde İbrahim Edhem Efendi'nin davası gibi davalara bakmıştır. Yargılamalar sonucunda Baro Başkanı Lütfi Fikri Bey'in beş yıl kürek cezası ve İbrahim Edhem Efendi'nin bir yıl hapis cezasına çarptırılması dışında ağır bir ceza vermemiş olması ve asıl kuruluş sebebi olan gazetecilerin beraat etmesi, mahkemenin gereksiz yere kurulduğu tartışmalarına neden olmuştur (*İstanbul İstiklâl Mahkemesi*, c. 2: 4-8; Aybars, 1995: 234-249). Şunu da unutmamak gerekir ki, ağır cezalar vermemiş olması gereksiz yere kurulduğu sonucunu vermez, bilakis gerektiğinde inkılaplara karşı hareketlerin üzerine gidileceği ve gözdağı vermek şeklinde yorumlamak daha doğru olacaktır. Zaten inkılaplar konusunda daha sonraki süreçte İstanbul basınından bu tür tepkilerin gelmemiş olması bu yorumu haklı çıkarmaktadır.

1. Vaiz İbrahim Edhem Efendi'nin Hayatı

Vaiz İbrahim Edhem Efendi'nin hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle hayatı ile ilgili bilgiler, yargılama sırasında verdiği bilgilerden derlenmiştir. Buna göre; Ankaralı Gençoğullarından Dedezâde Hüseyin Efendi'nin oğlu olan Vaiz İbrahim Efendi 1903 yılında Ankara'da doğmuştur. 22 Aralık 1923 tarihinde İstanbul Bidayet Mahkemesi'nde yapılan sorgulamayla ilgili tutanakta İbrahim Edhem Efendi'yle ilgili olarak; orta boylu, kara saç ve kaşlı, küçük alınlı, ela gözlü, çekme burunlu, buğday benizli, 20 yaşında olduğuna dair bilgiler

verilmektedir. Bu sorgulama sırasında hüviyetiyle ilgili soruya verdiği cevaptan; Babasının adının Hacı Hüseyin, annesinin adının Fatıma, Ankara'nın Mevcud (Mucbut?) Mahallesi'nden olup Nur-ı Osmaniye Medresesi'nde 6 nolu odada ikamet eden talebe-i ulümdan ve bekâr birisi olduğu bilgilerini öğrenmekteyiz².

İstiklâl Mahkemesi'ndeki yargılama sırasında; Ankara Sultanisi'nde dokuzuncu sınıfa kadar öğrenim gördüğünü belirten İbrahim Edhem Efendi, ayrıca Hesap, Hendese, Tarih, Coğrafya, Kozmoğrafya dersleri aldığını, yabancı dil olarak Almanca, Farsa ve Arapça bildiğini ifade etmiştir. Sultani tahsilini yarım bırakan İbrahim Edhem Efendi, Ankara'da Sultan Alaaddin Camii Hatibi Vaiz Mustafa, Ankaralı Müderris Kemaleddin, Yalvaçlı Ömer Vehbi Efendilerin derslerine dinleyici olarak katılmıştır. Yani yaklaşık olarak 3-4 yıl dini ilimleri tahsil ile meşgul olduğu anlaşılmaktadır.

Dağıstanlı Şeyh Şerafeddin Efendi'yi Bursa'da ziyaret ve onun ilminden istifade eden İbrahim Edhem Efendi, ilmi yeterliliği ile onun takdirini kazanmış ve onun teşvikiyle vaaz vermeye Halep, Şam, Diyarbakır, Urfa, Malatya, Maraş ve son olarak da İzmir'e gitmiştir. Her tarafta olduğu gibi İzmir'deki vaazlarına halkın rağbet göstermesi nedeniyle vaazlarını risale halinde bastırmaya karar vermiştir. Risalesinin bir formasını İzmir'de bastırılmışsa da pahalı olması nedeniyle eserini bastırmak üzere 1923 yılı sonbaharında İstanbul'a gelmiştir (*TBMM Arşivi*, İM.T-8, K: 3, D: 7, G: 2, V: 82; *İstanbul İstiklâl Mahkemesi*, c.2: 205).

Makalenin ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı bir şekilde anlatılacağı üzere; İstanbul'da Fatih, Ayasofya ve Yeni Cami'deki vaazları ve Matbaa-ı Osmaniye'de bastırıldığı "Hayat-ı Beşer, İslâmiyet'te Ahlâk ve Kadınlarda Tesettür" Risalesi nedeniyle 15 Kasım 1923 tarihinde ifadeye çağrılan İbrahim Edhem Efendi, 3 Aralık 1923'te Bidayet Mahkemesi Mustantıklığı'nda (Sorgu Hâkimliği) sorgulanmıştır. 22 Aralık 1923'te işlediği iddia edilen suçların Hıyanet-i Vataniye Kanunu kapsamına girdiği kararı ile İstinaf Mahkemesi'nce dosyası İstanbul İstiklâl Mahkemesi'ne gönderilen İbrahim Edhem Efendi, Savcı Vasıf Bey'in sorgulamasından sonra bu mahkemece 30 Aralık 1923 tarihinde verilen kararla tutuklanmıştır. İstanbul İstiklâl Mahkemesi'ndeki ilk duruşma, 6 Ocak 1924 Pazar günü eskiden Meclis-i Mebusan binası olarak kullanılan Fındıklı Sarayı'nda yapılmış ve karar bir sonraki güne bırakılmıştır. 7 Ocak 1924 Pazartesi günü İstanbul İstiklâl Mahkemesi'nde ikinci duruşması yapılan davada İbrahim Edhem Efendi, bir yıl hapis cezasına çarptırılarak hapisaneye gönderilmiştir.

² *Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi*, İM.T-8, Klasör: 3, Dosya: 7, Gömlek: 2, Vesika: 64, 82. İstanbul İstiklâl Mahkemesi adlı eserde (s. 24-25) baba adı Hasan olarak geçmekte ve bugünkü harflerle çevirisinde de bu şekilde verilmekle birlikte Mahkeme dosyasındaki diğer kayıtlarda Hüseyin olarak kaydedilmektedir.

13 Şubat 1924 tarihinde çıkarılan kanunla affedilen İbrahim Edhem Efendi, 43 günlük bir hapisten sonra tahliye edilmiştir. Hapisten çıktıktan sonra çeşitli maksatlarla (kendisine göre ticaret ve ziyaret, savcının iddiasına göre irticai faaliyet ve isyana teşvik) İzmir, Konya, Adana, Mersin, Antep, Besni, Elazığ, Malatya, Diyarbakır ve son olarak Urfa'ya giden İbrahim Edhem Efendi ihbar üzerine tutuklandıktan sonra kefaletle serbest bırakılmışsa da kısa bir süre sonra tekrar tutuklanacaktır.

4-5 Temmuz 1925 tarihlerinde Urfa'da mahkeme binası olarak kullanılan İdadi (Lise) binasında yargılanan İbrahim Edhem Bey'e isyana teşvik, tahrik ve fiilen iştirak suçlarından dolayı idam cezası verilmiş ve bu hüküm, Urfa Hükümet Konağı önünde 7 Temmuz 1925 tarihinde asılarak infaz edilmiştir.

İbrahim Edhem Efendi vaazlarında işlediği konuları içeren ve yazar olarak "Hulefâ-yı Sünusiye'den Ankaralı Hacı Dedezaade İbrahim Edhem" unvanıyla "Hayat-ı Beşer: İslâmiyet'te Ahlâk ve Kadınlarda Tesettür" isimli bir risale kaleme almış ve bir kısmını İzmir'de bastırmıştır. Burada eserin tamamını bastırmanın pahalı olacağı düşüncesiyle İstanbul'a gelen İbrahim Edhem Efendi eserini "Matbaa-ı Osmaniye"de 1923 yılında bastırmıştır. 59 sayfadan oluşan risalede; toplumun dini yaşantısında meydana gelen olumsuz değişiklikler, içki yasağının sert bir şekilde uygulanması (buna dair 567 imza ile İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi'ye sunulan bir mazbatada yer almaktadır), kadınların eğitimi ve örtünmesi, şapka, dans vesaire konular vaaz üslubu ile anlatılmıştır.

2. İbrahim Edhem Efendi'nin İstinaf ve Bidayet Mahkemesi'nde Sorgulanması

İbrahim Efendi'nin kitabını dağıtması ve va'azları nedeniyle hakkında adli çalışma başlatıldığı ve izlenmesi için polis memurlarından oluşan bir ekip görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Bununla ilgili ilk belge 13 Kasım 1923 tarihli ve ikisi taharrî (arama, araştırma) memuru ve biri taharrî memur namzedi üç polis tarafından hazırlanan "Zabıt Varakası"dır. Bu varakada; Sünusi tarikatı halifelerinden Ankaralı Vaiz İbrahim Efendi 13 Kasım 1923 tarihinde ikindi namazından sonraki va'azı sırasında kadınların süslenme ve örtünmelerinden bahsederken "kadınlarımızın yükseltilmesi için açılan inas (kız) mekteplerinde hadd-i kemâle (ergenlik) gelmiş kızlardan onaltısının hamile kaldığından bahis ve tab' ettirmiş olduğu kitaplarda İstanbul Valisi'nin müsaade vermemesine rağmen tevzi' ettiğini ve va'az esnasında ulemaya ve genç fikirlere ta'rîz (saldırı) eylediği" kaydedilmektedir (*TBMM Arşivi*, İM.T-8, K: 3, D: 7, G: 2, V: 63).

Hazırlanan bu zabıt varakası ve İbrahim Edhem Efendi tarafından bastırılan risalenin bir nüshası, İstanbul Polis Müdüriyeti Birinci Şubesi'nce

hazırlanan ve “İstanbul Valisi namına” imzalanan müzekkire ile “İstanbul İstinaf Müddei-i Umumiliği”ne gönderilmiştir (15 Kasım 1923). Bu müzekkirede; Ankara eski Müftüsü’nün oğlu ve Sünusî Tarikatı halifelerinden olup Beyazıt Medresesi talebelerinden Dağıstanlı Cemal Efendi’nin yanında ikamet eden Ankaralı Hacı Dedezâde Vaiz İbrahim Efendi’nin Fatih ve Ayasofya Camilerinde “tesettür ve müskirat (içki)” meselelerinden bahsederken kadınların yükseltilmesi için açılan İnas Mekteplerinde hadd-i kemâle (ergenlik) ermiş kızlardan on altısının hamile kaldığını söyleyerek halkın zihnini bulandırdığı kaydedilmektedir. İbrahim Efendi’nin bastırduğu “İslâmiyette Ahlâk ve Kadınlarda Tesettür” isimli risalesinde yer alan ve suç unsuru görülen hususlar sıralanmıştır (*TBMM Arşivi*, İM.T-8, K: 3, D: 7, G: 2, V: 62).

Polis Müdüriyeti’nin hazırladığı dosya İstanbul Birinci İstinaf Mahkemesi’ne ulaştıktan sonra bu mahkeme, 26 Kasım’da İbrahim Edhem Efendi’ye Celbname göndermiştir. Zanlının kimlik bilgileri kısmında “Bayezit Medresesi’nde talebe-i ulumdan Dağıstanlı Hacı Efendi’nin nezdinde mukîm Ankaralı Hacı Dedezade Vaiz İbrahim Edhem Efendi” yazan Celbnamede; 3 Aralık 1923 Pazartesi günü saat birde Birinci İstinaf Dairesi’nde hazır bulunması gerektiği belirtilmekte ve gelmediği takdirde gıyabında hüküm verileceği uyarısı yapılmaktadır (*TBMM Arşivi*, İM.T-8, K: 3, D: 7, G: 2, V: 80).

Hükümet şekline karşı isyan mahiyetinde ve halkı Hükümet aleyhine teşvik edecek şekilde neşriyatta bulunduğu iddiasıyla suçlanan Vaiz İbrahim Edhem Efendi’nin Dersaadet Birinci İstintâk Dairesi’nce sorgulanmıştır. (*TBMM Arşivi*, İM.T-8, K: 3, D: 7, G: 2, V: 64-78).

Bidayet Mahkemesi Mustantıklığı’nda yapılan bu sorgulamadan sonra İbrahim Edhem Efendi’nin evrakı Müddei-i Umumiliğe sevk edilmiştir. Bu işlem sırasında yine Mustantıklık tarafından hazırlanan “Kararname”de; sorgulama sırasında Valiliğin yasaklamasına rağmen izin almaksızın risale bastırıldığını ikrar eden zanlı İbrahim Edhem Efendi “Asrî yiğitlerin çıkardığı kanunu ecdadımın ervahından (ruhlarından) sordum ki, buna inkıyad (uymak) reva mı? Asla dedi” cümlesi Hükümet şekline karşı isyan ve halkı Hükümet aleyhine teşvik olarak değerlendirilmiştir. Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nun birinci maddesi kapsamına giren bu fiille ilgili olarak tahkikat icrası Müstantıklığın yetkisi dışında olduğu için İbrahim Efendi’nin dosyası yetkili mercie gönderilmek üzere Bidayet Müddei-i Umumiliğine havale edilmiştir. Müddei-i Umumi de dosyayı ve tutuklu olarak İbrahim Edhem Efendi’yi yetkili mercie olan İstanbul İstiklâl Mahkemesi’ne sevk etmiştir (22 Aralık 1923) (*TBMM Arşivi*, İM.T-8, K: 3, D: 7, G: 2, V: 78-79).

3. İbrahim Edhem Efendi'nin İstanbul İstiklâl Mahkemesi'nde Yargılanması

Yapılan hazırlık sorgulaması neticesinde zanlıya yöneltilen suçlama hıyanet-i vataniye mahiyetinde ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesinde belirtilen fiillerden olduğundan dolayı Mustantıklığın (Sorgu Hâkimliği) görev alanının dışında olduğuna karar verilmiş ve dosya İstanbul İstiklâl Mahkemesi Müddei-i Umumiliği'ne (Savcılık) gönderilmiş ve İbrahim Edhem Efendi de tutuklu olarak İstiklâl Mahkemesi'ne sevk edilmiştir (22 Aralık 1923)³.

İstiklâl Mahkemesi Müddei-i Umumiliği'nde (Savcılık) yapılan sorgulama sonucunda; Ankaralı Hacı Dedezâde İbrahim Edhem Efendi'nin "Hayat-ı Beşer, İslâmiyette Ahlâk ve Kadınlarda Tesettür" ismiyle yayınladığı kitapta "*halkı kavanîn-i hâzıraya muhalefete ve yekdiğerleriyle mücadeleye teşvik ve tahriki tazammun eden birçok fikarâtı derç ettiği ve 23 Kasım 1923 tarihinde camide verdiği vaazda aynı tahrikâtı muhtevi sözler*" söylediği kanaatine varılmıştır. Dolayısıyla Savcı devletin emniyet-i dâhiliyesini ihlal eden ve Ceza Kanunu'nun 66.maddesi ikinci zeyli hükümlerine tamamen muhalif olan böyle bir harekete cesaret etmesinden dolayı zanlının yargılanmasını talep ederek evrakı Mahkeme Başkanlığı'na göndermiştir (28 Aralık 1923). İstiklâl Mahkemesi 30 Aralık 1923 tarihinde İbrahim Edhem Efendi'nin tutuklanmasına oybirliği ile karar vermiş ve bu karar 30/31 Aralık'ta Tevkifhane Müdiriyeti'ne Müddei-i Umumi Saruhan Mebusu Vasıf Bey imzalı bir yazı ile bildirilmiştir (*TBMM Arşivi*, İM.T-8, K: 3, D: 7, G: 1, V: 2-4; *TBMM Arşivi*, İM.T-8, K: 3, D: 7, G: 2, V: 2; *TBMM Arşivi*, İM.T-8, K: 3, D: 7, G: 2, V: 81).

İbrahim Edhem Efendi'nin İstanbul İstiklâl Mahkemesi'ndeki yargılamasına 6 Ocak 1923 Pazar günü öğleden sonra saat 2'de İstiklâl Mahkemesi'nin çalışmalarını yürüttüğü Fındıklı Sarayı'nda başlanmıştır. Bu duruşmada Mahkeme Başkanlığı'nı İhsan Bey, üyelik görevlerini Refik Bey ve Cevdet Bey yaparken Savcılık görevini Vasıf Bey yürütmüştür. Gazetecilerin ve Lütü Fikri Bey'in yargılanması sırasındaki gibi dinleyicilerin sebep olduğu kalabalık ve izdiham yaşanmamıştır. Mahkeme salonunda yaklaşık yirmi civarında erkek ve 4-5 kadın dinleyici olarak bulunmaktaydı. 6-7 gazeteci de duruşmayı izlemek üzere kendilerine ayrılan yerde bulunuyorlardı. Avukat tutmayan İbrahim Edhem Efendi iki jandarma arasında mahkeme salonuna getirildikten sonra Mahkeme Heyeti yerini

³ *TBMM Arşivi*, İM.T-8, K: 3, D: 7, G: 1, V: 1. İbrahim Edhem Efendi'nin İstiklâl Mahkemesi'nde yapılan yargılamalarına dair dosyada bulunan evrak şunlardır: 1) İddi'aname (29 Kanunuevvel 1339 tarihli), 2) Kitap (Matbaa-i Osmaniye, 1339), 3) İstanbul Vilayeti'nin Tezkeresi (15 Teşrinisani 1339), 4) Zabıt Varakası (13 Teşrinisani 1339 tarihli), 5) Evrak-ı İstintakiye (22 Kanunuevvel 1339), 6) Celbname (26 Teşrinisani 1339). Bkz: *TBMM Arşivi*, İM.T-8, K: 3, D: 7, G: 2, V: 1.

almıştır. Duruşma İhsan Bey'in zanlının hüviyetini sorması ile başlamıştır. İbrahim Edhem Efendi, Ankaralı Hacı Dedeade, 20 yaşında ve ilmiyeden olduğu cevabını vermiştir. Bundan sonra yargılama soru-cevap şeklinde ilerlemiştir. Daha önce Bidayet Mahkemesi'ndeki sorgusunda verdiği cevapları İstiklâl Mahkemesi'nde de tekrar etmiştir. Bidayet Mahkemesi'ndeki yargılama dolayısıyla bir önceki bölümde yazılanları burada da tekrar etmeye gerek olmadığından, farklı soru ve cevapları özetle aşağıda verilmiştir (*TBMM Arşivi*, İM.T-8, K: 3, D: 7, G: 2, V: 81- 92 ; İstanbul İstiklâl Mahkemesi, c.2: 205-208; *Tanin*, 7 Ocak 1924: 1; *Vakit*, 7 Ocak 1924: 1-2):

Soru: Tahsiliniz nedir?

Cevap: Ankara Sultanisi'ndeki eğitimini yarım bıraktıktan sonra dini ilimleri tahsil etmeye ağırlık veren İbrahim Edhem Efendi, birçok kişiden ve bu arada Bursa'da ikamet eden Dağıstanlı Şeyh Şerafeddin Efendi'den de ders almıştır. Burada iken Ulu Cami'de vaaz etmiştir. Onun da teşviki ile Şam, Halep, Diyarbakır, Urfa ve Maraş'ta vaazlar verdikten sonra daha aydın ve yenilikçi bir şehir olduğunu duyduğu İzmir'e gitmiştir. Buradaki vaazlarına İzzettin Paşa ve Vali Aziz Bey de katılmıştır. Ününü duyanlar onu vaaz için köy ve kasabalarına davet etmişlerdir. Bu davetlere yetişemeyeceğini anlayan İbrahim Edhem Efendi, vaazlarda bahsettiği konuları içeren bir risale yazmaya karar vermiştir. Risaleyi İzmir'de bastırmak istemiş ve hatta bir formasını (8 yaprak, 16 sayfa) orada bastırılmışsa da orada baskı masrafının daha pahalı olmasından dolayı, eserini daha ucuza bastırabilmek için İstanbul'a gelmiştir.

Soru: Servetiniz var mı, ihtiyaçlarınızı nasıl karşıladınız?

Cevap: Vaizlerin kendi paralarıyla değil, ekseriyetle halkın yardımlarıyla hayatlarını devam ettirdiği cevabını veren İbrahim Edhem Efendi, kendisinin hiç kimseden zekât ve yardım almadığını, ancak kitabını bastırmak için İzmir'de kaldığı süre içinde ücretsiz olarak konakladığı Tevfik Paşa Oteli sahibi Kulalızade Hüseyin Efendi'nin kendisine verdiğini kaydetmiştir. Ailesinin orta derecede servete sahip olduğunu ve babasının Ankara'da birkaç parça tarlası bulunduğunu anlatan İbrahim Edhem Efendi, Ankara'dan 50 lira ile yola çıktığını, Bursa ve Mudanya üzerinden İzmir'e gittiğini, orada iki ay kaldıktan sonra Hüseyin Bey ile birlikte İstanbul'a geldiğini ve bu süre içinde ailesinden para istemediğini söylemiştir.

Soru: Hangi dini ilimleri okudunuz?

Cevap: (Molla) Cami, Arapça, Mantık dersleri aldığını belirten İbrahim Edhem Efendi, Arapça ibareyi ve manasını zamanın şartlarına göre tefsir ederek çağın ihtiyaçlarına göre vaaz ettiğini ifade etmiştir.

Soru: Vaazlarınızda maarif mekteplerini eleştirdiniz mi?

Cevap: İstanbul'da bulunduğu süre içinde Fatih, Bayezit, Ayasofya ve Yeni Cami'de vaazlar verdiğini anlatan İbrahim Edhem Efendi, vaazlarında geçen “kız mekteplerinde on altı kızın hamile kaldığı” şeklindeki sözleri kendisinin söylemediğini ve giyim-kuşamıyla Anadolu'lu olduğunu tahmin ettiği, fakat tanımadığı cemaatten birisinin kendisine söylediğini belirtmiştir.

Maarifperver birisi olarak halkı cehaletten ve cahillerin propagandasından korumak için bu konudan bahsettiğini anlatan İbrahim Edhem Efendi; “bakınız maarifi sevmeyenler, neler söylüyorlar, mekteplerde kızların bikrinin izale edildiğini söylüyorlarsa da bunu akıl ve mantığın kabul edemeyeceğini ve mekteplerde böyle şeyler olamayacağını” ve maarife bağlılığın Allah'ın emri olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca on altı gibi bir rakam söylenmemiştir.

Bunun üzerine risaleden ilgili bölümü ve zanlının önceki ifadesini okuyan Mahkeme Başkanı, zanlının bu sözleri kendisine mal ederek söylediğini iddia etmişse de İbrahim Edhem Efendi eski ifadesini reddederek, görüşünde ısrar etmiştir.

Soru: Risaleyi bastırmak için Valilikten izin aldınız mı?

Cevap: Risaleyi bastırmak için Valiliğin İstihbarat İdaresi'nden bir ruhsat alıp matbaaya verdiğini söyleyen İbrahim Edhem Efendi, Bidayet Mahkemesi'ndeki ifadesi ile çelişmektedir.

Soru: Bazı mecmuaların matbaalarının hâk ile yeksan etmekle neden tehdit ettiniz?

Cevap: Sebilürreşad'a hitaben “biz laikler...” diye başlayıp tehdit ifadesiyle devam eden ibare ile halkı din aleyhine tahrik eden Karagöz gibi mizah gazete ve dergilerini hedef aldığını kaydeden İbrahim Edhem Efendi, risaleyi yazarak bu tür yayınlara cevap vermek istediğini, “böyle bir neşriyat Anadolu'da olsa...” ifadesi için “kimsenin hürriyetine tecavüz edilmemesi ve böyle halkı dinden uzaklaştıran ekalliyetin bu gibi cür'etkârlıklarına mani' olunması... bu gibi neşriyatta bulunanlara hücum edin...” demekle Hükümetin bu gibi yayınları yapanlara sansür uygulaması ve matbaalarını kapatmasını kastettiğini anlatmıştır.

Böyle yanlış anlaşılmalara sebep olacağını bilseydim bunları yazmazdım diyen İbrahim Edhem Efendi, şapka ile ilgili soruyu cevaplarırken çantasından çıkardığı Karagöz'ün “Asıl çirkin şey işte budur” başlıklı haberini okuyarak; Tarsus gibi Anadolu'nun bazı yerlerinde entari ile gezilmesini eleştirip, Mısır ve Hindistan'da bazı Müslümanların şapka giymelerinin övülmesini doğru bulmadığını ifade etmiştir. Yani asıl amaç; bu gibi yayınlarla halkı şapka giymeye ve barlarda dansa teşvik edilmesinin eleştirilmesidir.

Bu sırada Mahkeme Başkanı, “vaaza ihtiyacımız yoktur, siz herkesin ahlâk muallimi misiniz? mahkemede bile Türkiye’nin en necip bir unsuru olan matbuatı teçhil ediyorsunuz. Şer’i şerifte mü’mini tekfir hakkınız var mıdır? Adamın camiye gidip gitmemesinden veya Kur’an okuyup okumamasından size ne?” diyerek İbrahim Edhem Efendi’yi azarlamıştır. Bunun üzerine kimseyi kâfirlikle suçlamadığını ve sözlerinin hedefinin basının tümü değil, sürekli olarak dine hücum etmeyi meslek haline getiren bazı mizah yazarları olduğunu ifade eden İbrahim Edhem Efendi, örnek olarak 26 Aralık 1923 tarihli ve 1644 (doğrusu 1646 olacak) nolu Karagöz Gazetesi’nin 3. sayfasındaki “Beyler, Hanımlar” başlıklı yazıyı göstermiştir. Bu yazıda kadınların, kızların fena yollara sapmaması için kanun teklif edilmesi ve bizde kızların bekâretinin bozulmasının fazla önemsenmesi eleştirilmekte, batıda ise bunun önemsenmemesinden bahsedilmektedir.

İbrahim Edhem Efendi, Karagöz’ün din aleyhindeki neşriyatına başka bir örnek olarak da yukarıda bahsedilen, İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi’nin evinin sarık ve cübbe giyen birisi tarafından soyulması olayından dolayı “İmam” imajına yönelik yayını (bakınız hocalar neler yapıyor?) göstermiştir.

Kadınların barlarda şarkı söylemeleri ile ilgili yapılan ankete verilen cevaplardan halkın çoğunluğunun muhafazakâr ve dini değerlerine bağlılığı sonucunun anlaşıldığını belirten İbrahim Edhem Efendi, bu tür olayların zamanla yaygınlaşması tehlikesine karşı tedbirler alınmasını savunmuştur.

Bu cevap üzerine halkın muhafazakâr olan yüzde sekseninin diğerlerinden müsait bir zamanda intikam alacağı hususuyla ilgili soruya muhatap olan İbrahim Edhem Efendi, amacının Hükümetin dini ve milli değerler aleyhine yayın yapanlar hakkında kanun çıkartılması olduğunu savunmuştur.

“Palabıyıklı ve asrî beyler” ayırımı ile ilgili soruyu, palabıyıklıların değerlerine bağlı olan ecdad ve asrîlerin ise dönemdekiler olduğu şeklinde cevaplandırılan İbrahim Edhem Efendi, “ervah ile konuşma” ifadesinden din adamlarının eserlerinde yazdıklarını kastettiğini izah etmiştir.

“Asrî yiğitlerin koyduğu kanunlara uyulmaması” yönündeki sözde geçen kanun kelimesiyle “kadınların açık-saçık gezmelerine dair yayınlar yapan Karagöz, Akbaba, Resimli Gazete gibi basın telkin ettiği prensipler hedef aldığını ifade eden İbrahim Edhem Efendi, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun çıkardığı kanunlara uygun davranmak herkesin görevi olduğunu savunmuş ve Hoca Rasih Efendi ve Abdullah Azmi Efendi gibi tanıdıklarının olduğunu belirtmiştir.

İbrahim Edhem Efendi’ye yönelik soru ve cevapların tamamlanmasından sonra Mahkeme Başkanı İhsan Bey, Savcı Vasıf Bey’den esas hakkındaki görüşünü sormuştur. Başına sarık saran Vaiz İbrahim Edhem

Efendi'nin bu dini kisveyi kötüye kullanarak camilerde vaaz vermek suretiyle halkı devletin kanunlarına karşı gelmeye teşvik ve tahrik ettiği, bu konuda bir risale yazarak teşvik ve tahriklerini daha ileriye götürdüğü, ecdadın ruhuna sorarak çağdaş kanunlara uymanın doğru olmadığını propaganda ettiği ve Maarif mektepleri aleyhinde beyanatta bulunduğu ve özetle halkı devletin kanunlarına uymamaya teşvik ve tahrik eylediği muhakeme sırasındaki beyan ve itiraflarından ve mezkûr risalenin kendisine ait olduğunu kabul ve ifade etmesinden anlaşılmıştır. Memleketimizde yenilik ve ilerleme konusundaki her adıma karşı çıkan softa zümresinin bulunduğu bir gerçek olup yalnız ibadet ve taat mekânı olması gereken Camilerde bu tür teşvik ve tahrikin yapılması cezanın şiddetini arttıran hususlardan olması da dikkate alınarak İbrahim Edhem Efendi'nin teşvik ve tahriklerine dini ve dini kisveleri âlet ederek halkı devletin kanunlarına karşı gelmeye teşvik ile memleketin emniyet ve asayişini tehlikeye düşürecek harekette bulunmasından dolayı Ceza Kanunu'nun 66. maddesinin ikinci zeyli mucibince cezalandırılması talep edilmiştir.

Savcının iddialarıyla ilgili savunması istenen İbrahim Edhem Efendi, İddianamedeki suçlamaları reddetmiş, kendisinin kanunlara itaatkâr, maarifperver ve çağdaş bir İلميye mensubu olduğunu, vaazlarının da bunu ispat etmekte olduğunu anlatmış ve çağdaşlaşma konusunu işlediği Maraş'taki vaazını dinlemek için halkın Ulu Camii'nin içini ve dışını doldurmasını örnek vermiştir. Eski vaizlerin aksine kendisinin vaazlarında çağa ve fenne uygun konuşmalar yaptığını savunan İbrahim Edhem Efendi, abdesti anlatırken bu mecburiyetin insanların sağlığı için faydalarından bahsettiğini örnek vermiş ve bu şekilde dinin emirlerini fen ve çağın gereklerine göre anlatmasından dolayı Maraş'taki bazı hocalar tarafından tehdit ve tekfir (dinden çıkmakla suçlamak) edildiğini anlatmıştır. Hatta Fatih Camii'ndeki vaazından sonra bir hocanın kendisini çağırarak "sana nasihat edeceğim, sakal bırakmalısın, parmağından altın yüzüğü çıkarmalısın, pantolon ve lastiği çıkarmalı, şalvar, pabuç giymelisin" dediğini kaydeden İbrahim Edhem Efendi, giyim ve vaaz yöntemi olarak kendisinin "Yeniye", yukarıda bahsedilen örnekteki hocaların da "eskiyi ve irticai" temsil ettiğini savunmuştur. Sarıği halkın hüsnü rağbetini temin için sardığını, yoksa kalpaklı veya fesli birinin de dini anlatabileceğini belirten İbrahim Edhem Efendi, Abdülhalim Çelebi'den aldığı tavsiyename ile gittiği Halep'te Mevlevihane'de misafir kaldığını, burada ve camilerdeki Arapça vaazlarında vurguladığı ittihad-ı İslam fikrinin halkın Fransızlara karşı isyanına sebep olduğunu ve bundan dolayı Fransızlar tarafından idama mahkûm edildiğini Kilis'e geldiğinde öğrendiğini söylemiştir. Kurtuluş Savaşı yıllarında Maraş, Malatya, Elazığ ve İstanbul camilerinde halkı Milli Hükümeti tanımaya ve ona itaat etmeye davet ettiğini savunan İbrahim Edhem Efendi, Mütareke yıllarında Taksim'de bir Fransız askerinin bir hocanın sarığını yere attığına şahit olduğu için savaş kazanıldığında Ayasofya

Camii'ndeki vaazında "Ey millet Türk'ün yere atılan fesini, sarığını çamurdan çıkaran Hükümetimizle ordularını ve Türk(iye) Cumhuriyeti'ni takdis ediniz" dediğini ve Milli Mücadele'nin başlarında aldığı özel izinle, Mustafa Kemal ve Fevzi Paşalar, Hoca Rasih ve Abdullah Azmi Efendilerden oluşan bir heyetle birlikte cephedeki askerlere konuşmalar yaptığını anlatmıştır. Pazarcık'ta Ahi Dağı'nda zaferin kazanılmasında konuşmalarıyla askerlere moral vererek emek veren ve zekât kabul etmediği için "Kuva-yı Milliye'nin maaşlı propagandacısı" diye hakaretlere uğrayan birisinin "Mürteci" olamayacağını savunan İbrahim Edhem Efendi, kendisinin gönülden Cumhuriyet taraftarı olduğunu, İmalat-ı Harbiye'de (Ankara'da silah yapım atölyesi) çalışan kardeşlerini, anne ve babasını geçindirmek için çalışacağı yerde onları bırakarak, millet ve memleketin ihyası için uğraştığından dolayı mahkûm edileceğine hayıflanmıştır. Casusluk için Anadolu'ya gelen Mustafa Sağır olayı ve diğer yargılamaları ile tanıdığı ve adaletine güvendiği İstiklâl Mahkemesi'nin huzuruna çıkmaktan endişe değil şeref duyduğunu vurgulayan İbrahim Edhem Efendi, kendisini teceddüpperver, cumhuriyetperver, maarifperver, millet ve memlekete hâdim, ulema kıyafetinde Avrupa'ya aşık, memleketi için canını fedaya hazır, asrî bir ilmiyeciyi (mahkemenin) mahkûm değil, takdir edeceğine emin olduğunu ve bu şekilde adaletin tecelli edeceğine inancını belirtmiş ve bera'etini talep etmiştir.

Mahkeme Başkanı İhsan Bey, Savcı Vasıf Bey'den müdafaname ile ilgili olarak sözü olup olmadığını sormuş ve "hayır" cevabını almıştır. Bundan sonra Mahkeme Heyeti, dosyanın görüşülmesi ve karar için duruşmayı sonraki güne yani 7 Ocak 1924 Pazartesi gününe tehir etmiş (6 Ocak 1924) (*TBMM Arşivi*, İM.T-8, K: 3, D: 7, G: 2, V: 81-92; *İstanbul İstiklâl Mahkemesi*, c.II: 205-208; *Tanin*, 7 Ocak 1924: 1; *Vakit*, 7 Ocak 1924: 1-2; *Hâkimiyeti Milliye*, 7 Ocak 1924: 4; *Vatan*, 7 Ocak 1924: 1-2).

7 Ocak 1924 günü saat öğleden sonra 3.20'de başlayan ve 20-25 kişilik dinleyici grubunun olduğu duruşmada İhsan Bey, Zabıt Kâtibine Savcı Vasıf Bey'in iddianamesini ve İbrahim Edhem Efendi'nin bu iddialara karşı son savunmasını içeren kararnameyi okutturmuştur. Kararnamenin yarısını Zabıt Kâtibi, son kısmını da Başkâtip okumuştur. "Milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Türkiye Büyük Millet Meclisi namına icra-yı muhakeme ve i'ta-yı hükme mezun heyetimiz" şeklindeki ifade ile başlayan Kararnamedeki satır başları şu şekilde özetlenebilir:

- Zanlı İbrahim Edhem Efendi'nin Fatih ve Ayasofya Camilerinde vaaz esnasında kadınların örtünmesi ve içki yasağından bahsederken kadınların yükseltilmesi için açılan maarif mekteplerinde ergenliğe ermiş 16 kızın hamile kaldığını söyleyerek halkın zihnini bulandırdığı,

- Bastırdığı “İslâmiyet’te Ahlâk ve Kadınlarda Tesettür” isimli risalesinde Anadolu ve İstanbul ahalisi arasında dini bir gerginlik çıkaracak kıyaslamalar yaptığı,

- “İmam” lafzının bazı İstanbul Matbuatı tarafından kullanımından bahsederken Sebilürreşad’a hitaben yazılmış olduğun söylediği “biz laikler ekseriyeti teşkil ediyoruz, aleyhimizde fazla söyler ve yazarsanız bir gün gelir matbaanızı parçalarız” sözlerini kullandığı,

- “Hâlbuki böyle bir cemiyet Anadolu’da olsa derhal hâk ile yeksan edilir” sözleriyle Anadolu halkının dini taassubunu tahrik ve İstanbul halkının dini konulardaki aldırış etmezliğini teşhir ve ifşa eylediği,

- Medeniyet ve şapka meselesiyle ilgili olarak “borusuz, çansız, kilisesiz, havrasız, İncil’siz, Tevrat’sız, İsa’sız ve Musa’sız herifler daha şapka giymezken camiye veda etmiş, Kur’an ve Ezan-ı Muhammedi’den uzaklaşmış”, “çok memleketlerde bütün halk; Muhterem Meclis ahvali görmüyor mu? biz kadınlarımızı tiyatro artistleri gibi meydanda gezdirmek istemiyoruz” şeklindeki heyecan verici sözlerle halkı tahrik ettiği,

- “Bizde halkın yüzde yetmiş mutaaşır ve şiddetle muhafazakâr buldukları cihetle (bu çoğunluğun) İslami hassasiyetleri az olanların söz ve hareketlerine karşı şiddetli ve sürekli nefret hisleri besledikleri ve belki müsait bir zamanda bunlardan intikam alacakları...” sözleriyle millet arasında intikam ve infiale sebep olduğu,

- İzmir halkının bu konudaki isteklerini içeren imzalı bir dilekçenin TBMM’ne sunulacağı ve başka yerlerde de bu yönde hazırlıklar olduğu şeklindeki ifadenin bazı gizli hazırlıkların yapılmakta olduğunu ima ettirdiği,

- “Neslimizin palabıyıklı delikanlıları sağlam kanlarını bozmadılar” imalı ifadesinden sonra “asrî yiğitlerin çıkardığı kanuna ecdadımın ruhlarından sordum ki, buna inkıyad reva mıdır? Asla, dedi” sözleriyle halkı mevcut kanunlara uymamaya teşvik ettiği,

- Risalesinde “Ulu neslimin şiarına aykırı giden dünyalığı yıkmak için ne lazımsa yapmak isterim” “hayat-ı ictimaiyemizi şer’a ve adaba muvafık bir şekilde tesviye etmek hususunda vatanın imanlı insanları ve mütefekkirleri müttehiddirler” tarzında tahrik içeren ifadeler bulunduğu,

- “İsyankâr zümrelere karşı artık harp hali ile muamele ederek ıslah-ı âlem yolunda” tehdit ifadesiyle halkı germekte ve yargılanması sırasındaki ifade ve beyanlarını risalesi ve vaazlarındaki sözleri teyit ettiği anlaşılmıştır.

Milletin hürmet ettiği dini bir kıyafeti giyerek bu kıyafetin verdiği manevi nüfuz ve kudreti suiistimal ile halkı yanlış yollara sevk eden zanlının fiil ve hareketlerine uyan Ceza Kanunu’nun 66. maddesi ikinci zeyline göre; tevkif edildiği tarihten başlamak üzere bir sene müddetle hapis cezası ile cezalandırılmasına oybirliği ile karar verilmiştir (7 Ocak 1924).İmzalar: Reis

İhsan (Cebelibereket Mebusu), Aza Refik (Konya Mebusu), Aza Cevdet (Kütahya Mebusu) (*TBMM Arşivi*, İM.T-8, K: 3, D: 7, G: 2, V: 99-107; *İstanbul İstiklâl Mahkemesi*, c.2: 25-27, 208-209; *Tanin*, 8 Ocak 1924: 1; *Vakit*, 8 Ocak 1924: 1-2; *Vatan*, 8 Ocak 1924: 2).

Kararın okunmasından sonra Mahkeme Başkanı İhsan Bey, mahkûm İbrahim Edhem Efendi'ye yönelik olarak şu konuşmayı yapmıştır: “*Bu milletin san’at sahasında, irfan sahasında, iktisat sahasındaki kabiliyetlerinin inkişafına mani’ ve esasat-ı İslamiyeye muğayir tehlikeli bir zihniyeti taşıyorsunuz. Masum ve mazlum halkı, dini âlet vesile ittihaz ederek, selamet ve saadet-i memleket namına muvafık addedilemeyecek nâ-becâ (yersiz, uygunsuz) harekâta teşvik-kâr bir yol takip ediyorsunuz. Ef’âlinizle irtikâp ettiğiniz cürüme nazaran cezanızın daha pek çok icap edebilirdi. Yalnız sinninizin (yaşınızın) küçük olması ve ıslah edeceğiniz hakkında Hey’et-i Hâkimede bir kana’atin tahassülü cezanızı bir sene olarak tayine sevk etti. Cenab-ı Hakktan temennimiz ıslah-ı hâl etmenize ma’tûftur.*” Bu sözler üzerine mahkeme heyeti yerinden kalkarken İbrahim Edhem Efendi; “bir çift söz söylemek isterim Reis Bey...” demişse de milletvekilleri mahkeme salonunu terk etmekte oldukları için onlara sesini duyuramamıştır. Merkez Komiseri onu sakinleştirmeye çalışırken hâlâ “Ankara’da başka, İzmir’de başka, İstanbul’da başka türlü olamaz, İzmir’de biz bunu yazdığımız halde bir şey icap ettirmedim...” şeklinde itirazlarına devam ediyordu. O sırada gelen otomobil ile yargılamanın yapıldığı Fındıklı Sarayı’ndan Hapishane’ye götürülmüştür (*Vakit*, 8 Ocak 1924): 2; *Tanin*, 8 Ocak 1924: 1; *Vatan*, 8 Ocak 1924: 2).

Yargılama sonucunda Ceza Kanunu’nun 66. maddesi ikinci zeyli hükümlerine göre bir sene hapis cezasına çarptırılan İbrahim Edhem Efendi’nin mahkûmiyet kararının hüküm özeti 7 Ocak 1924 tarihinde İstiklâl Mahkemesi Savcılığı’na gönderilmiştir. Bu hüküm özetinin metni şu şekildedir (*TBMM Arşivi*, İM.T-8, K: 3, D: 7, G: 1, V: 5-6):

“*Devletin emniyet-i dâhiliyesini ihlâl ile kavanîn-i devlete halkı adem-i itâ’ate sevk cürmünden dolayı maznunen mahkemeye sevk edilen ve fi 30 Kanunuevvel sene 1339 tarihinde taht-ı tevkife alınan Ankaralı Hacı Dedezâde İbrahim Efendi hakkında vicâhen ve alenen icra kılınan muhâkeme neticesinde maznûn-ı mumaileyhin fi’l-i müdde’a-bih cür’eti sabit olarak hareketine tevâfuk eden Kanûn-ı Umûmî-i Ceza’nın altmışaltıncı maddesi ikinci zeyline tevfikân ve tarih-i tevkifinden itibaren bir sene müddetle hapsine karar verildiğini mübeyyin hulâsa-i hükm müzekkiresidir. Fi 7 Kanunusani sene 340. Hey’etten Hakkâri Mebusu Asaf*”

Bu hüküm özeti 8 Ocak 1924 tarihinde Polis Müdüriyeti ve Tevkifhane Müdüriyeti’ne gönderilmiştir. İbrahim Edhem Efendi’nin bu tarihte hapishaneye konulduğu, İstanbul Tevkifhaneler Müdüriyeti’nden

İstiklâl Mahkemesi Savcılığı'na gönderilen yazıdan anlaşılmaktadır (10 Ocak 1924) (*TBMM Arşivi*, İM.T-8, K: 3, D: 7, G: 1, V: 7-8).

4. İbrahim Edhem Efendi'nin Şark İstiklâl Mahkemesi'nde Yargılanması ve İdamı

İstanbul İstiklâl Mahkemesi'nin mahkûm ettiği kişilerin (Lütfi Fikri, Vaiz İbrahim Edhem Efendi, Ali Osman Kahya) affı için çıkarılan 13 Şubat 1924 tarih ve 412 sayılı kanun (*TBMM. ZC.*, D: II, c.6:10, 14-18; *Düstur*, Üçüncü Tertip, c. 5: 623) ile diğer mahkûmlar gibi İbrahim Edhem Efendi de affedilmiş ve 43 gün (30 Aralık 1923'te tutuklandığı tarihten itibaren) hapis yattıktan sonra tahliye edilmiştir.

Şeyh Sait isyanını önlemek amacıyla 4 Mart 1925 tarihinde çıkarılan 578 sayılı "Tahriri Sükûn Kanunu" ile irtica ve isyana, memleketin sosyal düzenini, huzur ve sükununu, emniyet ve asayişini bozmaya yönelik çabaları önlemek için Hükümete yetki verilmiştir (*TBMM. ZC.*, D: II, c.15: 136-160, 166; *Düstur*, Üçüncü Tertip, c. 6: 144). Yine aynı gün TBMM'nce alınan 117 Sayılı kararla biri isyan bölgesinde ve biri Ankara'da olmak üzere iki İstiklâl Mahkemesi kurulmuştur (*TBMM. ZC.*, D: II, c.15: 160-166, 218, 253, 258-259, 499, 619, 623, 664; *Düstur*, Üçüncü Tertip, c. 6: 146). 7 Mart 1925 tarihinde yapılan seçimde İsyân Bölgesi (Şark) İstiklâl Mahkemesi başkanlığına Hacim Muhittin Bey (Giresun), Savcılığa Ahmet Süreyya Bey (Karesi), üyeliklere Ali Saip Bey (Kozan), Avni Bey (Bozok) ve Müfit Bey (Kırşehir) seçilmişlerdir (*TBMM. ZC.*, D: II, c.15, s.198, 226). Daha sonra mahkeme heyetinde değişiklikler olacaktır.

Şeyh Sait İsyanı dolayısıyla oluşturulan Şark İstiklâl Mahkemesi Diyarbakır başta olmak üzere bölgedeki çeşitli illerde yargılamalar yapmıştır. Bu çerçevede isyan sırasında oldukça hareketli bir dönem geçiren Urfa'da da yargılamalar yapacaktır. Burada yargıladığı kişilerden birisi de Vaiz İbrahim Edhem Efendi'dir. İbrahim Edhem Efendi burada gözaltına alınmış ve kefaletle serbest bırakılmış ise de daha sonra tutuklanıp İstiklâl Mahkemesi'ne sevk edilmiştir (*Vatan*, 6 Temmuz 1925: 3).

İbrahim Edhem Efendi'nin muhakemesine 4 Temmuz 1925'te mahkeme faaliyetleri için tahsis edilen Urfa Lisesi'nde hazırlanan salonda başlanmıştır. Mahkeme Başkanlığını Mazhar Müfit Beyin ve Savcılık görevini Bozok (Yozgat) Mebusu Avni Bey'in yaptığı bu mahkemede Ali Saip Bey üye olarak bulunmuştur. Avni Bey iddianamesinde; bu isyanın aniden gelişmediğini ve birçok kişinin Türkiye'nin siyasi yapısını bozmaya ve bağımsız bir Kürt devleti kurmaya çalıştıklarını ve bunlar arasında isyanın tertipçileri arasında Hoca İbrahim Edhem Efendi'nin de yer aldığını belirtmiştir. Bundan sonra Mahkeme Başkanı Mazhar Müfid Bey'in soruları

ve İbrahim Edhem Efendi'nin cevapları ile yargılama devam etmiştir. Bu soru-cevap kısmı özetle aşağıdaki gibidir:

- Tahsili ile ilgili soruya, Ankara Sultanisi'nden ayrıldıktan sonra Konya Müftüsü ve eski mebus Vehbi Efendi ile İstanbul Müftüsü Fehmi Efendi'den Arapça dersleri aldığı cevabını veren İbrahim Edhem Efendi, sarık sarıp sarmadığı sorusunu “taktım, şimdi çıkardım, canım öyle istedi” şeklinde cevaplandırmış ve Bayramilik tarikatına mensup olduğunu belirtmiştir.

- Cumhuriyetin ilanından üç ay önce bastırılmış olduğu kitap dolayısıyla bir yıla mahkûm edildiğini, 43 gün hapis yattıktan sonra Af Kanunu'ndan yararlanarak hapisten çıktığını anlatan İbrahim Edhem Efendi, İzmir (Ramazan ayında Hisar ve Sahhebcioglu Camilerinde ders vermiş), Ankara, Konya (burada biraderi varmış) ve pamuk ticareti için Adana'ya gittiğini, ancak pamuk mevsimi geçtiği için parasını alamadığını, sonra fıstık almak için Antep'e gittiğini ve burada 200 kilo fıstık aldığını Urfa'daki ilk tutuklanmasından sonra serbest kalınca gidip Ankara'da sattığını söylemiştir.

- Antep'te Mevlevi Şeyhi Mustafa Efendi'de misafir olduğunu ve Pazarbaşızade Nuri Bey'le görüştüğünden sonra Behisni (Besni)'ye gittiğini ve burada Mebus Reşid Ağa ve Belediye Başkanı ile görüştüğünü kaydeden İbrahim Edhem Efendi “Sen böyle dünyayı dolaşıyorsun, seyahat etmek için parayı nereden buluyorsun? Yoksa milyoner misin?” sorusuna ise; 12 yaşından beri gezdiği, kendisinin bir miktar parası olduğu, Elazığ'da bir İmamdan aldığı 400 altın ile Diyarbakır ve Urfa'ya geldiği cevabını vermiş ve onun kızıyla evleneceğini de sözlerine eklemiştir.

- Mazhar Müfid Bey'den sonra Saib Bey soru sormaya başlamıştır. Bunun “sana hangi mebuslar tahsil için Mısır'a git dedi?” sorusunu “Antalya Mebusu Râsih, Menteşe Mebusu Es'ad Efendilerle Ankara Kadısı İsmail Efendi” diye cevaplandıran İbrahim Edhem Efendi; Şeyh Sünusi'den Şehzade Mehmed Selim Efendi'ye “kendisinin tahsiline yardım etmesini isteyen” bir mektup götürdüğü iddiasını ise “mektubun muhteviyatını bilmiyorum” şeklinde cevaplandırmıştır. İbrahim Edhem Efendi, Savcının “siz Mısır'a gitmek için mektup aldığınızda, Mehmed Selim Efendi Şam'da bulunduğunu biliyorsunuz” şeklindeki hitabına yeterli cevap verememiştir.

- Paraları nerede harcadığına dair soruya, 60 lirasını Katırcı Abdullah ile Antep'e gönderdiğini ve Urfa'ya geliş sebebi olarak Çolak Vaiz'in Kur'an okumasını dinlemek olduğunu İbrahim Edhem Efendi, neden Mebus Ali Bey'in evinde misafir olduğu şeklindeki soruya Diyarbakır'da iken Ali Bey'in evinin müsait olduğunu duyduğu için ona misafir olduğunu anlatmıştır.

- Diyarbakır'dan araba ile Urfa'ya gelirken Yedikapı Köyü'nde arabanın kırılması sonucunda orada kaldığını ve Ahmed Ağa ile görüştüğünü belirten İbrahim Edhem Efendi, aşarın kaldırılmasının yararlı olduğu gibi konulardan bahsettiğini ve yol boyunca birlikte seyahat ettiği eskiden polislik

yapmış olan Arnavud Celal Efendi'nin (hilafet lehinde konuştuğu gerekçesiyle) kendisini ihbar ettiğini ve bundan dolayı tutuklandığını anlatmıştır.

- Urfa'da Mebus Siverekli Ali Bey'de misafir olduğunu kaydeden İbrahim Edhem Efendi, beraber yolculuk yaptığı kişinin "hilafet lehinde söz söylediği" şeklindeki ihbarı neticesinde tutuklandığını anlatmış ve artık Hilafetin gereği kalmadığına inandığı için Halifelik lehinde konuşma yapmadığını savunmuştur.

- Mürteci birisinin Milli Mücadelede çok emeği olan bir Mebusun evinde misafir kalmasının doğru olmadığı ve yalan söylememesi yönündeki uyarıya Ali Bey'e durumun sorulabileceği şeklinde karşılık veren İbrahim Edhem Bey, Urfa'da bulunduğu süre içinde Ali Bey, Vali Fuad Bey ile görüşüğünü söylemiştir.

- Bunun üzerine dinleyiciler arasında bulunan Fuad Bey, Mebus Ali Bey'in evine misafir olan Diyarbakır Mebusu Feyzi Bey'e hoş geldin demek için gittiğinde İbrahim Edhem Efendi'yi de orada görünce şaşırıldığını ve kefaletle tahliye olduğunu öğrendiğini ifade etmiştir.

- Savcı Avni Bey'in Şeyh Sünusi ile irtibatıyla ilgili sorusuna Peygamber soyundan gelen ve herkesin hürmet ettiği bir kişi olan Şeyhi ziyaret ettiğini anlatan İbrahim Edhem Efendi; Avni Bey'in şu sorusuna muhatap olmuştur: "Peygamber sülalesinden olduğunu söylüyorsun, böyle birisi yalan söyler mi? Bak mektubunda; biz Edhem'in fikirlerini öğrendikten sonra sizin yanınıza gitmesini muvafık bulduk, siz de tanımış olursunuz yazıyor. Buna ne dersin?"

- Bunun üzerine kendisine Arapça aslı gösterilen mektuba bakan İbrahim Edhem Efendi, şeyhin yalan söylemeyeceği cevabını vermiştir.

- Daha sonra söz alan Savcı Avni Bey, "Maznun İbrahim Edhem'in halkı yekdiğeri aleyhine isyana teşvik etmiştir. Hoca, Kürdistan istiklâlini istihdaf eden hareket-i isyaniye ile alâkadârdır. Binaenaleyh kendisinin Vilayet ve Adliye'de mevcut evrakının celbini talep ederim" şeklindeki talebi üzerine Mahkeme Heyeti evrakın getirilmesine ve davanın sonraki güne (5 Temmuz) ertelenmesine karar vermiştir (*Vakit*, 6 Temmuz 1925: 3; *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1925: 1-2; *Vatan*, 6 Temmuz 1925: 1,3; *İkdam*, 6 Temmuz 1925: 3; *Vakit*, 15 Temmuz 1925: 1-2).

5 Temmuz 1925 tarihinde istenilen evrakın gelmesinden sonra İbrahim Edhem Efendi'nin muhakemesine devam edilmiştir. Bu duruşmada en önemli konu; Milli Mücadele döneminde Türkiye'ye gelen ve 1925 yılında Mersin'de ikamet etmekte olan Şeyh Sünusi'nin Mısır'da bulunan Osmanlı Hanedan üyelerinden Şehzade Mehmed Selim Efendi'ye ulaştırılmak üzere İbrahim Edhem Efendi'ye verdiği mektup olmuştur. İbrahim Edhem Efendi mektubun içeriğini bilmediğini, kendisinin Mısır'da eğitimine devam etmesi

konusunda Şehzade Selim Efendi'den yardımda bulunmasıyla ilgili olduğunu iddia etmiştir. Mahkeme heyetinin ve özellikle Savcılık görevini yürüten Avni Bey'in mektupla ilgili soruları karşısında İbrahim Edhem Efendi te'vile çalışsa da başarılı olamamıştır. Soru-cevap kısmının tamamlanmasından sonra Avni Bey; İbrahim Edhem Efendi'nin isyanın âmil ve tahrikçilerinden olduğunu söylemiş ve buna göre cezalandırılmasını talep etmiştir. Kendi aralarında müzakere eden Mahkeme Heyeti oybirliği ile aldığı idam kararını açıklamıştır. Sanık İbrahim Edhem Efendi'nin yüzüne karşı okunan mahkeme kararı özetle şu şekildedir: İsyân ile ilgili olduğu iddiasıyla suçlanan Ankara'nın Mucbut Mahallesi'nden Hacı Hüseyin oğlu Hoca İbrahim Edhem Efendi (21 yaşında)'nin yapılan yargılaması neticesinde; Milli Hükümet'in kuruluşundan sonra bu hükümet şekline karşı bir tavırla meydana atılarak Hükümetin icraatını tenkit ve zayıflatmak için irticai fikirlerini sözlü olarak açıkladığı gibi yayınlamış olduğu "İslâmiyet'te Ahlâk ve Tesettür" eseriyle bu fikirlerini yaymasından dolayı İstanbul İstiklâl Mahkemesi'nce mahkûm edilip daha sonra affedilerek tahliye edilmiş olan ve bu mahkûmiyetinden bir ders almamış olan İbrahim Edhem Efendi, benzer faaliyetlerine devam etmiştir. Anadolu'nun çeşitli yerlerine yaptığı seyahatlerinde kendi fikirler ve emellerine yardımcı olabileceğini düşündüğü kişilerle temas etmiş ve son olarak isyan öncesinde ticaret ve ziyaret görünümü altında gerçekte ise bozguncu fikirlerini yaymak ve halkı isyana teşvik için Ankara'dan ayrılarak Konya, Adana ve Mersin'e gitmiş ve burada Hükümetin misafiri olarak hayatını devam ettirmekte olan Şeyh Sünusi ile görüşmüş ve fikirlerini ona da anlatmıştır. Şeyh Sünusi tarafından Mısır'da ikamet etmekte olan Şehzade Mehmed Selim Efendi'ye hitaben yazılan ve "bu zat geldi, arzu ve gayesi fikrimize uygundur, kendisine gereken yardımın ve desteği yapınız..." ifadelerini de içeren bir mektubu aldıktan sonra Adana, Urfa, Besni, Malatya, Elaziz ve Diyarbakır'a giderek halkı isyana teşvik içeren konuşmalar yapan İbrahim Edhem Efendi, Hükümetin yıkılması, vatanın parçalanarak bir kısmında Kürdistan kurulmasını hedefleyen isyanı kolaylaştıran telkinlerde bulunmak suretiyle isyana maddeten ve fiilen alâkadar bulunduğu, kendisinin sorgusunda ve yapılan aramada üzerinde bulunan Şeyh Sünusi tarafında yazılan ve Hükümeti yıkmayı hedefleyen mektup ile halkı etkilemek için tedarik ettiği agel ve kefiye gibi elbise ve başkası adına düzenlenmiş bir nüfus tezkeresinin çıkması bu suçlara iştirak ettiği kanaatini vermektedir. Yaptığı seyahat güzergâhının dikkat çekici olması ve bu seyahatleri sırasında kıyafet değiştirerek çeşitli yerlerde konuşmalar yapmasının yanında, yaptığı temaslara ilgili olarak icra edilen takip ve tahkikat evrakının içeriği yargılama sırasındaki ifade ve beyanlarını destekler mahiyette olmasından dolayı İbrahim Edhem Efendi'nin iddia edilen suçları işlediğine dair vicdani kanaati oluşturmuştur. Sonuç olarak; doğu bölgesinin ayrılarak vatanın bölünmesini amaçlayan isyan hareketine maddeten ve fiilen katılmış olduğu anlaşılan İbrahim Edhem Efendi'nin "Ceza Kanunu'nun 45.maddesinin bu tür fiillerle

ilgili fıkrası delaletiyle birinci babının birinci faslına müzeyyel madde-i kanuniye ahkâmına tevfikân idamına müttefikân karar verilmiştir” (*Vakit*, 7 Temmuz 1925: 1, 2; *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1925: 1-2; *Vatan*, 7 Temmuz 1925: 1; *İkdam*, 7 Temmuz 1925: 1; *Hâkimiyet-i Milliye*, 7 Temmuz 1925: 1; Akyürekli, 2014: 355-356).

Şark İstiklâl Mahkemesi tarafından idam cezasına çarptırılan İbrahim Edhem Efendi, 7 Temmuz 1925'te sabahleyin Hükümet Konağı önünde asılarak idam edilmiştir. Öğleye kadar teşhir edilen (*Cumhuriyet*, 11 Temmuz 1925: 2; *Vakit*, 11 Temmuz 1925: 1; *Vatan*, 11 Temmuz 1925: 1). İbrahim Edhem Efendi'nin cenazesi Şanlıurfa Bediüzzaman Mezarlığı'na defnedilmiştir (Albayrak, 2013: 79).

5. İbrahim Edhem Efendi'nin “Hayat-ı Beşer: İslâmiyet'te Ahlâk ve Kadınlarda Tesettür” Risalesi

İbrahim Edhem Efendi'nin vaazlarında bahsettiği konulara dair yayınlamış olduğu risalenin özetini vermek yerinde olacaktır. Risalede özetle şu görüşler yer almaktadır (İbrahim Edhem, 1339: 1-59):

- Din baştan başa ahlâktır. Ahlâk bütün varlıklar hizmetine verilmiş olan insanda bulunan fitrat, hilkat ve tabiattır. Her insan güzel ahlâkı elde etmeye mecburdur.

- Ahlâksız bir millet yaşayamaz. Ahlâksız bir hükümet pâyidâr olamaz. Ahlâksız bir memleket mamur olamaz (s.3).

- O halde bazı sınırlı gerçekleri idrakten aciz cahillerin zannettiği gibi “Din terakkiye mani” değil, terakkiyi emreder. Din her ferde güzel ahlâk sahibi olmayı (hem de aynı zamanda yaşamayı, yeryüzünde payidar olmayı, dünya nimetlerinden istifade ile mamurane ve mesrurane yaşamayı) emreder.

- İnsan bütün yaratılmışların en üstünüdür. En önemli vazife olan ibadet, hilafet (insan Allah'ın yeryüzündeki halifesi), istikâmet ve imaret vazifeleri insana verilmiştir. Yoksa insanlıktan murat, yalnızca yemek içmek, hayvanlar gibi ihtiyaçlarını karşılamak, uyumak için değil, yaratıcıyı ve yaratılanları idrak etmeye çalışmak ve iyilik yolunda mücadele etmek için yaratılmıştır.

- Allah insanların dünyada ve ahirette mutlu olmaları için sorumluluklarını bildirmiş ve onları uyarmıştır. Bunun için peygamberler göndermiş ve onların yolundan gidecek âlimler yaratmıştır (s.4).

- Âlim; bütün ilim, fen, sanayi, diller ve sair alanlarda herhangi bir şeyi bilendir. İnsan bildiği şeyin âlimi, bilmediklerinin cahilidir. Ulema, dini ve şer'i ilimlerin muallimleridir. Dış görünüşe göre değerlendiren halkı göre sarıklı cübbeli adamdır. Başına her sarık saran ve sırtına her cübbe giyen hoca olur mu? Kişisel çıkarlardan ve nefsanî kinlerden temizlenmiş olarak hayat

mücadelesine atılmış, milletin müptela olduğu manevi hastalıklara çare arayanlara “din âlimi” denir. Yoksa, kişisel çıkarları için dini ve dini kisveleri alet ederek “ben vaaz edeceğim” diye kürsülere çıkıp insanları tembelliğe iterek dünya nimetlerinden mahrum bırakan insafsızlar değildir. Mektep medrese görmemiş halka “hocaya zekât ve fitre verenlere kıyamet kopuncaya kadar istiğfar eyler” diyenler hoca değil, “cerad-ı münteşire: yağmacılar”dırlar (s.5-6).

- İnsanlara Allah’ın emirlerini anlatmak, iyilikleri emredip kötülüklerden sakındırmak, bu milleti kızıl tehlikelerden koruma çarelerine girişmek gerekir. Bu asırda başa beş-on arşın Avusturya tülbendi ulamak, sırtına da içine beş kişi, koluna üç kişi sığacak kadar bol binişler, cübbeler giymekle hoca olunmaz. Elden geldiği kadar ulema fen ilimleri de tahsil etmeli, akıl ile nakli birbirine mezc ederek, halka mantıklı cevaplar vermelidir. Haklı delillerle gençlerimizin imanları sağlamlaştırmak gerekir. Amerika’da çeşitli mesleklerden (felsefeci, doktor, matematikçi vs.) 128 kişinin İslam’a geçtiğine dair gazetelerde haberler çıktı. Böyle durumlar için iyi bir tebliğ metodu lazımdır (s.7).

- Batı medeniyetinin gayesini ve icatlarını batılı mucitlerden hayranlıkla anlatan değil, asırlarca önce bunları keşfeden doğulu bilim adamlarından bahseden, dinin hikmet ve felsefesinden haberdar olanlar gerçek âlimlerdir.

- “Bir milleti irşad ve ikaz eden de dalalete düşüren ve saptıranlarda ulemadır” derler. Bu sözün ilk kısmı doğrudur, “Rabbinin yoluna hikmetle, güzel mev’izelerle davet et” emrini yerine getiren âlimler vardır. Âlimler tebliğ ederler, halk da onu yerine getirir. Eğer yapmazlarsa, resmen ve dinen Hükümet -ümera ki yürütme gücüdür- icraata mecburdur. Âlimler tebliğ ve ümera icraat yaparsa o millet iyiye gider, aksi olursa fesada sürüklenir.

- Ulemadan bazıları; “zaman bozuldu insanlar söz dinlemiyor, herkes fena yollara sapmış, böyle zamanda insanlar doğru söyleyeni dinlemezler, sen mi ıslah edeceksin, başına kaza-belalar gelir” diyorlar. Ben de, tebliğ görevimi yapayım da semeresi Allah’tandır. Allah doğrunun yardımcısıdır” (s.7-9).

- İstanbul’da yayımlanan Karagöz Gazetesi’ne: 10 Teşrinievvel 1339 (10 Ekim 1923) tarihli ve 1624 sayılı nüshanızda “Entarili Erkekler” ve “Denizli’de Türk Sahnesi’nin Şikâyetnamesi” başlıklı yazılarınızda safсата ve İslam-Türk ahlâkına uymayan ifadeler yer almaktadır. “Entarili Erkekler” monoloğunda; Mısır ile Hindistan’da ve diğer bazı İslam ülkelerinde şapka giyen erkeklerden bahsedilmekte ve şapka giymekle insanların dinden çıkmadıkları övülmekte, Tarsus’ta bazı erkeklerin entari ile dolaşmaları eleştirilmektedir. Bu düşünceler Türklük ve İslamlık açısından kabul edilemez. Şapka giymek dine aykırı bir hareket olup, siyasi bir mecburiyet olmadan onu kullanmak milliyetine karşı bir saygısızlıktır. Her milletin

başlığı o milletin dini ve milli inanç ve şiarını gösterir. Bundan dolayı şapkayı kullanmak dinen ve milliyeten bir cinayet teşkil eder. İslam ve Türk'ün giydiği başlık medeni değilse, Efrencinin başlığını almak yerine kendine özgü yeni bir başlık seçilebilir. Biz Avrupa'nın şapkasını, birahanesini, dansını değil, sıfat ve marifetini alalım (s.10-11)

- Denizli Türk Sahnesi Müdürü'nün şikâyetine gelince; tiyatrolar edep sahnesi olmalı, gençlerin ahlâkını bozmamalıdır. Karagöz Gazetesi, milletin menfaatine ve yararına yayın yapmamaktadır. Bu konuda Milli Hükümet'in dikkatini çekiyoruz (s.11-12).

- Bu millete söylenecek sözler, baştan ayağa ahlak sözleri, ahlak dersleri, ahlak risale ve makaleleridir. İzmir'de bunların etkisiyle bir uyanış oldu. Müftü Mehmed Rahmetullah Efendi önderliğinde 567 (Gümrük memurları ve esnaftan 300, tüccar ve muteberandan 143, ikinci seçmenlerden 124) imzalı bir arzuhal hazırlandı. Men'-i Müskirat Kanunu'nun daha sıkı uygulanması amacıyla hazırlanan mazbata TBMM'ne takdim edilecektir. 23 Ekim 1923 tarihli Tevhid-i Efkâr'da da yayınlanmıştır. Bu haberde, mazbatanın Vaiz İbrahim Efendi'nin vaazlarının mahsulü olduğu ve İzmir mebusları ve Kastamonu Mebusu Ahmed Mahir Efendi' tarafından Meclis'e takdimi kararlaştırıldığı belirtilmektedir. Bunun diğer beldelere örnek olacağı ümit edilmektedir (s.19-25'te Meclise sunulacak mazbata, İzmir halkının arzuhali, Müftü Rahmetullah Efendi'nin mektubuna yer verilmiştir).

- Bugünkü ulemanın bazıları bilmedikleri bir soru sorulduğunda “sus gâvur olursun”, “hikmetinden sual olunmaz” gibi bahanelerle insanların düşünme ve sorgulamalarına engel oluyorlar (s.16-17).

- Bundan dolayı da halkın hürmet göstereceği lafızlarla (imam lafzı gibi) tahkir ediliyor, alay ediliyor. Karagöz, Güleriyüz, Yeni Mecmua, Zümrüd-ü Anka, Akbaba gibi paspal, ahlak bozucu yayınlar yapan gazete ve dergiler “İmam” lafzı gibi dini değerleri yanlış tanıtmaktadırlar. Kendilerini eleştiren Sebilürreşad gibi dergileri “biz laikler, çoğunluğu teşkil ediyoruz, aleyhimizde fazlaca söyler ve yazarsanız, bir gün gelir matbaanızı parçalarız” diye tehdit ediyorlar. Böyle yayınlar Anadolu'da olsa derhal yerle bir edilir (s.17).

- Çağdaşlaşmak demek, serbestlik demek milli ve dini değerlerinden uzaklaşarak başkalarının giydiği şapkayı giymek demek değildir. Çansız, borusuz, kilisesiz, havrasız, İncilsiz, Tivratsız, İsasız, Musasız herifler şimdi daha şapka giymezken camiye veda etmiş, Kur'an ve Ezan-ı Muhammedî'den uzaklaşmış, dilde sözle bir itikat kalmış. Ya onlar şapkayı da, Allah korusun, giyerlerse ne olurlar?

- Bugün birçok memleketlerde hal “Muhterem Meclis durumu görmüyor mu? Biz kadınlarımızı tiyatro artistleri gibi meydanda gezdirmek istemiyoruz. İrfanımız yüksek olmadığından bunu da Hükümet zorla

yasaklamalıdır” diyerek kadınların tesettüre uymalarını Hükümetten beklemektedirler (s.17-18).

- Hakiki İslamlık ve İslam’da Tesettür: Taassup ve serbestlik, biraz muhafazakâr, çok fazla asrîciyiz. Sosyal yapımızda çok kıskanç, pek çok kıskancız. Biz Türk nesli Altaylardan, Karakurumlardan, Malganlardan, Yeşilyurtlardan gelen ırkın nezih evlatlarını temiz sütle emzirmek istiyoruz. Yoksa abdestsiz anadan emzirek yetiştirmek istemiyoruz. Ezelden aşılı Türk neslinin, yoz aşıllara ihtiyacı mı var? Neslimizin palabıyıklı delikanlıları sağlam kanlarını bozmadılar. Biz bozalım reva mıdır? Kitap bize emretmiyor mu? Şecereni bozma! Müfsidattan, bozuk süten emme... Asrî yiğitlerin çıkardığı kanuna, ecdadımın ervahından sordum, ki buna inkıyad (boyun bükme, uyma) reva mı? Asla dedi (s.26-27).

- Ecdadımın aşiret hayatında birlik, vahdet vardı, fakat şeref vardı, hayâ vardı, kitap ve sünnete tapmak vardı. Büyük hemşirenin kapalı elini belki kardeşi görmezdi... saçlarının bir teli kazara görünse kesilir atılırdı. Misk sürünmezdi, sürünürse ehline (kocasına) sürünürdü... Tanrı misafirleri ile görüşürdü, fakat görülmezdi. Benim neslimin kadınları inek sağar, tezgâh dokur, koyun güderdi, şimdiki de, sinemalarda gezer, erkek meclislerinde kelebek kadar şuh yaşıyorlar, bunlar yoksa neslimin hatunlarından daha mı asillerdir. Anadolu’nun Ayşeleri de pazara gelir, fakat bunlar gibi değil, Ayşelerin kadınlığıdır ki, bu vatanı ölümden kurtardı, lakin bunlar... Kadınlığı yükseltelim Âmennâ, fakat böyle değil. Yükseltmek için namus lazım, hayâ lazım, sonra da kitabıma, sünnetime inkıyad lazım... Ulu neslimin şiarına aykırı giden dünyalığı yıkmak için ne lazımsa yapmak isterim (s.27-28).

- İslam ve Türk İçtimaiyatı ve Hanımlarda Tesettür: Kadın bir taife-i latifedir ki, onu kıskanmamak kâbil olmaz... Kadınlar kendi erkeklerinden başka erkeklerle ve erkekler de kendi kadınlarından başka kadınlarla ilişkilerinde sakınmalıdırlar... Sinemalarda yan yana, gazinolarda yüz yüze, piyeslerde kol kola, erkekli kadınlı, senli benli gezmeler dini açıdan tehlikeleri duçar olabilir (s.29-33).

- “Anadolu kadınları açık geziyor, çarşıda pazarda alış-veriş yapıyor, Peygamberimiz zamanında kaçkaç yoktu” gibi sözler söyleniyor. Anadolu kadınları açık gezmiyor, yerel kıyafeti ile tesettürlü bir şekilde alacağını alır, satacağını satar, gazino, sinema, tiyatro bilmez, bilse de tenezzül etmez. Peygamberimiz zamanında kadınlar yüzü açık dolaşırlardı, ancak saçlar ve eller gibi haram olan yerler örtülü idi. Vücutlarını sergilemezlerdi, sadece eşlerine yardım ederlerdi. Peygamberimiz kadınların ayaklarına altın ve gümüş halkalar takmalarını, fitneye sebep olur diye yasaklamıştı (s.33-34).

- Ahlâk, beşerin yaratılışında olan bir eğilimdir ki, iyi veya kötü olarak adlandırılır. Ahlâkın seyri, eğitim ve öğretimden çok, iklime ve havaya, suya, içtimaiyata göre şekillenir. Genel ahlâkın birinci derecede koruyucusu ve

tamamlayıcısı Kanun-ı İlahi olan Kur'an'dır, ondan sonra sırasıyla ulema, hatipler ve onlara yardım etmekle yükümlü olan Hükümettir. Dini hükümlerden ve bağlardan ve geleneklerinden uzaklaşan halkların sapıtıp, çöküşe sürükleneceği bir gerçekliktir. Son zamanlarda bu tür gidişat aleni bir şekilde yaygınlaşmaya başladı. Toplum hayatımız için başka toplumların hayatından örnek alacak ve taklit edecek değiliz, Türk-İslam toplum hayatı bizim için yeterlidir. Avrupalı aydınların önemli bir kısmı bile toplumsal çöküşün sebeplerinden birisi olarak kadınların aşırı serbestliklerini kaydederler (s.35-37).

- Kadınlarımızı yükseltelim. Bu sözden kasıt; kadınların süslenerek, açık-saçık bir şekilde sokaklara çıkması, sinema ve tiyatrolara gitmesi ise, bu durum kadınları yükseltmez, tam tersine alçaltır ve olumsuzluklara kapı açar. Ne kadar eğitim-öğretim verilirse verilsin kadınlarla erkeklerin sosyal hayatta birliktelikleri fesada ve tehlikelere davetiye çıkarabilir.

- O halde kadınlarımızı nasıl yükseltelim? Peygamberimiz "ilim her Müslim ve Müslime üzerine bir farîzadır" buyuruyorlar. Kadınlarımızı okutmak, ilim ve fününu öğretmek farzdır. Kadınların talim ve tedrisi İslam ve Türk içtimaiyatının ruhu, İslam ve Türk varlığının esasıdır. Bunun için 12 yaşına kadar olacak ilkokul eğitiminde karma eğitim olmalı ve öğretmenleri kadınlardan olmalıdır. Rüşdiye yani ortaöğretimden itibaren erkek ve kız öğrenciler ayrı okullarda eğitim almalıdır.

- Tahsilin her kademesini alacak kadınlar mesleklerini (doktorluk, dişçilik, terzi vs.) usulü dairesinde icra edebilmelidir (s.38-41).

- Peygamberimiz buyuruyorlar ki; ahlâk dinin rükünlerinden bir cevherdir. İslam'ın farz olan diğer emirleri ahlâkın varlığına bağlıdır. Dinin emirlerini yerine getirmeyen Müslüman'ın ahlâkında fesat vardır, tam halûk (iyi huylu), tam hayâlî, tam vefakâr, tam sâdık, tam namuslu, tam vatanperver değildir.

- Şer'î sınırları aşan veya şer'î sınırlar içinde olsa bile fesada karışma ihtimali olan bir durumu men'etmek siyaset ve toplum için yerinde olur. Böyle bir davranışı yapanlar ve yapılmasına müsaade edenler sorumludurlar. Kadınlığı fesada uğramış bir milletin erkekleri de fesada meyleder, genel ahlâkın koruyucusu kadınlardır, bu intizamı bozanlar da kadınlardır. Bu gidişata 9 Eylül (1923) gece ve gündüz kutlamalarda yaşananlar örnek verilebilir (s.42-43).

- Zavallı dul Ayşe, şehit Mehmetçiğin çocuklarına tarhana çorbası bulamazken, ayağına giyecek çarığın derisini bulamazken, bazı hanımların "kadınlığı yükseltiyorum" diye süslenmek ve eğlenmek için israf derecesinde para harcamaları, kadınlığı yükseltmez, tam tersine çirkefe batırır.

- Düşmanın süngüsü altında inleyen, evleri malları, ismetleri harap edilen ak saçlı dede ve ninelerimizden beşikte yatan yavrulara kadar ifritlerin

bıçak ve bombaları ile şehit edilen İslam ve Türklerin intikamlarını almak ve vatanın istiklalini kurtarmak için Anadolu'nun öz evlatları can ve kan feda ederken; yüzünden pudrasını, gözünden sürmesini eksik etmeyen, göğüs açık, baldır çıplak zevk ve sefadan asla geri durmayan hanımlara, meyhanelerde, gazinolarda dolaşan beyefendilere sormak lazım: Hayâ bu mudur? Edep bu mudur? (s.44-45).

- Bir milletin içinde azim ve iman sönmeğe, dine hürmet azalmaya, İslamiyet'e ve onun adabına riayetsizlik artmağa başladığı dakikadan itibaren o milletin izmihlali yakınlaşmış demektir.

- Dinin emirlerine ve sünnete aykırı bir şekilde israfın artması ve kadınlık âleminde yaşananlar yükselmeye doğru değil, alçalmaya doğru, çöküşe doğru bir adımdır. Hayat-ı içtimaiyemizi şer'e ve adaba muvafık bir şekilde tesviye etmek hususunda vatanın imanlı insanları, mütefekkirleri müttehittirler. Her bir ferдин hakiki bir Müslüman ve Türk vaziyetine girmeleri varlığımız ve hatta devletimiz için vaciptir. (s.46-47).

- İslam Dini'ne ve milli terbiye ve an'neye karşı yapılan her bir mâkûs hareket vebal-i azim tevliid eder. Cenab-ı Hakkın emirlerine aykırı hareket beşeriyeti azaba müstahak kılar. Bir Hükümetin kanununa itaat milletin görevlerindedir. Aksine davrananlar hakkında yapılacak muamele cezalandırmaktır. Bazıları idare-i memleket ve inzibat için, hikmet, funun ve sanayi için Avrupa düşünürlerinin düsturlarını değişmez ilke kabul edenler vardır. Bu doğru değildir. Avrupalılardan alacaklarımız vardır ancak toplum hayatımızı onlara uydurmak zorunda değiliz (s.49-50).

- Kur'an-ı Kerim'de "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" buyruluyor. Peygamberimiz de "ilmi talep etmek her Müslüman kadın ve erkek için farzdır, Çin'de bile olsa" diyerek ilim öğrenmeye teşvik ediyor. İslam Dini cehaletin en büyük düşmanıdır.

- Ayet-i Celilede; "Sen güzel ahlak ile yaratıldın" buyrulurken insanlara da onun güzel ahlakını örnek almayı tavsiye ediyor.

- "Ben insanları ve cinleri ancak ibadet etsinler diye yarattım" ayeti insanları çalışmaya ve ibadet etmeye sevk ederken, boş işlerden ve tembellikten sakındırıyor. Dünyanın nimetlerinden yararlanmayı ve faydalı işler yaparak dünyayı imar etmeyi tavsiye ediyor (s.52-54).

- İslam Dini erkek ve kadınları çalışmağa teşvik ediyor. Hazret-i Peygamber "ip eğirmek için bir kadının elindeki alet, düşmanla çarpışan bir mücahidin kılıcından hayırlıdır" diyerek toplum hayatında kadınların faaliyetlerini takdir etmiştir.

- Ayet ve hadis bilmedikleri halde batılı bilim adamlarının söz ve faaliyetlerine tabi olmak isteyenlere acımamak elden gelmiyor. Batının sanayi ve ticaret alanındaki bilgilerini ülkemizde tatbik edebiliriz. Fakat sosyal hayatını taklit etmemeliyiz.

- Bin küsur yıl önce vücuda zararı olduğu için İslam Dini içkiyi yasaklamıştır. Şimdilerde bu yasağın hikmetini fark eden Amerikalılar içki kullanımının azaltılması için çareler arıyorlar (s.55-56).

- Avrupa toplumlarının sosyal hayatında önemli değişiklikler beklenebilir. Namaz, abdest ve oruç gibi ibadetlerin maddi ve manevi hikmetleri fark edildikçe Batılılarda uyanış başlar.

- Her milletin dini, kültürel, gelenek görenek ve yaşam tarzı olarak kendilerine özgü farklılıkları vardır. Avrupalı toplumların hepsinin bu alanlarda farklılıkları görülmektedir. Onlar bile birbirlerini taklit etmezken Müslümanların onları taklit etmeleri doğru olmaz.

- Müslümanların dinin emirlerine uygun hareket etmeleri mecburidir. Bu noktadan, bu yoldan inhiraf ederek şaşırılmış ve alabildiğine koşmağa başlamış olan isyankâr zümrelere karşı darb-ı âlî ile muamele ederek islah-ı âlem yolunda çalışması hususunda Hükümetin uhdesine dini ve vazife-i mukaddese terettüp etmektedir.

- Âgâh (uyanık) olunuz, bekleyiniz ey insanlar! Ey akıl ve mantığın hududunu aşan hanımlar! Yakın bir âfide Hükümet şehametini gösterecek ve ledel'icab darb-ı âlî ile kitap ve sünnetin emrini tamamen İslam ve Türk diyarında şa'şa'alandıracaktır (s.57-59).

Sonuç

İstiklâl Mahkemeleri, Milli Mücadele ve inkılâplar döneminin önemli kurumlarından birisidir. Günümüze kadar da kararları ile çok tartışılan bu mahkemelerle ilgili olarak sağlıklı bir sonuca ulaşılamamıştır. Özellikle de ya tam savunma ya da tam saldırı mantığı ile konuya yaklaşıldığı için uygun bir tartışma zemininin oluşmadığı da bir gerçektir. Her iki yaklaşımın da doğru olmadığını belirtmek gerekir.

İstiklâl Mahkemeleri hukuk mahkemeleri olmayıp, dönemin şartlarının bir neticesi olarak kurulan siyasi mahkemelerdir. Dolayısıyla bir ihtiyaçtan kaynaklanmıştır. Verdiği kararların çabuk yargılamanın sonucu olduğunu unutmamak gerekir. Neticede verdiği kararlar içerisinde haklı kararlar olduğu gibi hakkaniyete uymayan kararlar da vardır. Günümüzde yıllarca süren soruşturma ve yargılamaların arkasından verilen kararlarda bile yanlışlıkların olduğu düşünülürse o dönem şartları içerisinde hatalı kararların olmasını yadırgamamak gerekir.

İbrahim Edhem Efendi'nin hayatı ile ilgili bilgiler maalesef kısıtlıdır. Herhangi bir resmi görevde bulunmamış olması nedeniyle hayat hikâyesi ile ilgili sicil, özgeçmiş ve emeklilik evrakı gibi belgeler mevcut değildir. İbrahim Edhem Efendi'nin hayatıyla ilgili bilgilere, yargılamalar sırasındaki beyanlardan ve mahkeme kayıtlarından ulaşabilmektedir. İlerleyen

zamanlarda bununla ilgili yeni bilgi ve belge ortaya çıkarsa başka bir akademik çalışmada değerlendirilebilir.

İbrahim Edhem Efendi, Sultaninin 9. sınıfına kadar mektep tahsilinden sonra kendi gayretleri ile çeşitli isimlerden dini dersler almıştır. Sistemli bir medrese eğitiminden geçmemiştir. Almış olduğu mektep ve medrese eğitiminin de bir sonucu olarak vaazlarında ve yazmış olduğu risalede dini, günün şartlarını da yorumlayarak/örneklendirerek anlatmaya çalışmıştır. Burada klasik medrese ve ulema ekolü ile de ters düşmüş ve hatta onları eleştirmekten çekinmemiştir.

Ciddi bir medrese eğitimi almamasına rağmen, İbrahim Edhem Efendi'nin öğrendiği az bilgiyi, hitabet yeteneğinin de desteğiyle, düşük eğitim seviyesinde olan bir topluma aktarmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Halk nezdinde gördüğü itibarı, yeterli donanıma sahip ehil din adamlarının eksikliğine bağlamak mümkündür.

Vaaz ve risalesinin içeriği günlük hayattan seçilen konular (içki, kadın-erkek ilişkileri, giyim-kuşam vb.) dönemin batılılaşma/çağdaşlaşma ve geleneksel değerleri koruma tezlerinin mücadele alanlarını oluşturmaktadır. Bu konular aynı zamanda toplumsal dönüşümün de kırılma noktalarını ve hatta sinir uçlarını oluşturuyor denilse yanlış olmaz.

Makalede, İbrahim Edhem Efendi'nin 59 sayfalık risalesinin özeti verilmiştir. Bunun sebebi yargılamalar sırasında bu risaledeki yazılanlara atıf yapılmış ve sorular sorulmuş olmasıdır. Bu risalenin dini ve ilmi açıdan tenkidi ve diğer dini eserlerle mukayesesi bir makalenin hacmini aşacağı için böyle bir yöntem tercih edilmemiştir.

Yargılamalar sırasında sıkça gündeme gelen “kız mekteplerinde okuyan kızlardan on altısının bekâretinin bozulduğu” şeklindeki ifadeler, netlik kazanmamıştır. İbrahim Edhem Efendi, bu sözü kendisinin söylemediğini, vaazlarını dinlemeye gelen birisi tarafından kendisine aktarıldığını belirtmiş, ama kim olduğunu söylememiştir. Kendisinin de bu sözü, vaazlarında “maarifin aleyhinde olanların böyle akıl ve mantıkla bağdaşmayacak ifadeleri uydurdukları” manasında dile getirdiğini vurgulamış ve kızların okula gitmelerine karşı olmadığını söylemiştir. İbrahim Edhem Efendi, kızların karma eğitim veren okullarda değil, ayrı okullarda eğitim almalarını savunmuştur.

Genç ve ateşli bir ilmiyeli olarak vaazları ve risalesindeki ifade tarzı yeni kurulmakta olan rejimi/yönetimi rahatsız edecek boyuttadır ki, kendisi de İstanbul İstiklâl Mahkemesi'ndeki yargılamaları sırasında “yanlış anlaşılacağını bilseydim o ifadeleri yazmazdım” diyecektir.

Her iki İstiklâl Mahkemesi'ndeki yargılamalar sırasında avukat tutmayan ve kendi savunmasını kendisi yapan İbrahim Edhem Efendi, söz

ustalığı konusunda yetenekli olsa bile Mahkeme Heyetlerini ikna edememiştir.

İstanbul İstiklâl Mahkemesi'nde hapis cezasına çarptırıldığı duruşmanın sonunda İhsan Bey'in "mahkeme heyetinin kendinizi ıslah edeceğinize olan kanaati" İbrahim Efendi'de tam olarak karşılık bulmamıştır. Affedildikten sonraki faaliyetleri, küçük bir izden çok önemli kanaatlere varıldığı ve birçok tavır ve hareketle ilgili hassasiyetin yüksek olduğu bir dönemde İbrahim Edhem Efendi yine kendi yolunda ilerlemeye devam etmiştir. Hiç alışık olmadığı ticari faaliyetlere dalması, Şeyh Sünusi ile görüşükten sonra kendine göre; Mısır'daki Şehzade Mehmed Selim Efendi'ye verilmek üzere tavsiye mektubu (Mahkemeye göre isyan hareketiyle bağlantılı) almış, ancak doğrudan Mısır'a gitmek yerine isyanın/karmaşanın hüküm sürdüğü illeri dolaşmıştır. "İlim tahsili için Mısır'a gidecektim" demesi bu şüpheli seyahat ve ziyaretler nedeniyle çok da inandırıcı bulunmamıştır. Buna bir de mektubun muhatabı Şehzade Mehmed Selim Efendi'nin Şam'da bulunduğunu İbrahim Edhem Efendi'nin biliyor olması da eklenince durum aleyhine gelişme göstermiştir. Belki de Mısır'a gitmiş olsaydı kader çizgisi farklı ilerleyebilirdi.

Mahkeme Heyetlerinin hassas oldukları konularda, hiç de İbrahim Edhem Efendi'ye mal edilemeyecek suçlamaları da dikkat çekmektedir. Mesela; Karagöz Dergisi'nin Sebilürreşad'a hitaben yazdığı "matbaanızı yıkarız" gibi ifadeyi sanki İbrahim Edhem Efendi naklen aktarmamış ve kendisi yazmış gibi algılanıp bundan dolayı suçlanması ilginçtir. İbrahim Edhem Efendi'nin özellikle de risalesindeki bu aktarmalar, bir konuşma ve vaaz havasında verildiği için kendisinin bu ifadeleri benimseyip benimsemediği çok net olarak anlaşılammaktadır. İstiklâl Mahkemelerindeki yargılamaları sırasında sorulara verdiği cevaplarda bazılarında açıklık getirmiş ve yanlış anlaşıldığını vurgulamıştır. Ancak, "böyle yayınlar Anadolu'da olsa yerle yeksan edilir" ifadesi İbrahim Edhem Efendi'ye ait ve kastını aşan bir ifadedir. Bundan dolayı suçlamak yerinde olabilir ancak yukarıda belirtilen ifadeden dolayı suçlamak pek de doğru olmayacaktır.

İbrahim Edhem Efendi aslında zeki ve dini hassasiyeti dolayısıyla keskin bir bakış açısına sahiptir. Gençliğin ve bu fütursuzluğun neticesi olarak, yanlış anlaşılacak ifadeler kullanması ve yine idamına giden süreçte şüphe çekebilecek hareketlerden kaçınmaması belki de bu sonu hazırlamıştır. Hele Mahkeme Heyetince, isyanla ilgili olduğu değerlendirilen bir mektubun çıkması ve konuşmalarında hilafeti savunur şekilde ifadeler kullanması idam cezası gibi ağır bir cezayı getirmiştir.

Burada en kritik konu, Şeyh Sünusi'nin Şehzade Mehmed Selim Efendi'ye yazdığı Arapça mektubun içeriğidir. Gerçekten bu mektupta isyanı teşvik ve tahrikle ilgili bir husus varsa, verilen cezanın -ağır da olsa- haklılığını güçlendirecektir. Eğer tam tersi bir durum var ise verilen idam

cezası haksız bir ceza olarak tarihteki yerini alacaktır. Bu da ancak üç mahkemeye (Ankara, Elcezire ve İstanbul) ilgili belgelerin tasnif ve açıklandığı gibi Şark İstiklâl Mahkemeleri evrakının da açıklanmasıyla ortaya çıkacaktır.

Olayların ve mücadelelerin sonucunu sadece taraflardan birinin diğerine göre fazla gayret göstermiş olması belirlemez, çoğunlukla diğer tarafın hataları belirleyici olur. Buradan hareketle kendisi hakkında delil arayan İstiklâl Mahkemelerine oldukça fazla koz veren İbrahim Edhem Efendi, gençliğinin ve tecrübesizliğinin kurbanı oldu demek de yanlış olmaz. Genç bir yaşta ve az bir eğitimle yaptığı faaliyetler, gezdiği yerler ve yazdığı risale, İbrahim Edhem Efendi'nin gizli siyasi bir oluşuma üye olabileceği şüphesini akla getirmekle birlikte, bunu destekleyecek yeni bilgi ve belgenin ortaya çıkmasını beklemek gerekecektir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

TBMM Arşivi, İM.T-8, K: 3, D: 7, G: 1, V: 1-8.

TBMM Arşivi, İM.T-8, K: 3, D: 7, G: 2, V: 1-107.

Resmi Yayınlar

Düster, Üçüncü Tertip, c. 3.

Düster, Üçüncü Tertip, c. 4.

Düster, Üçüncü Tertip, c. 5.

Düster, Üçüncü Tertip, c. 6.

İstanbul İstiklâl Mahkemesi (Kararlar ve Mahkeme Zabıtları), c.II, TBMM Yay., Ankara, 2015.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. 4, Türkiye İşbankası Yay., Ankara, 1985.

TBMM.ZC., D: I, c. 4.

TBMM.ZC., D: II, c. 4.

TBMM.ZC., D: II, c. 6.

TBMM.ZC., D: II, c. 15.

Sürelî Yayınlar: Cumhuriyet, Hâkimiyeti Milliye, İkdâm, Tanin, Vakit, Vatan

Araştırma Eserler

Akyürekli, Mahmut. 2014. *Gerekçe ve Hükümleriyle Şark İstiklâl Mahkemesi Kararları*, C.I, İstanbul: Nûbihar Yay.

Albayrak, Sadık. 2013. *İstiklâl Mahkemesi Kurbanı 22 Yaşında Bir Hoca*, Derin Tarih Yay.

Kemal, Atatürk. 1994. *Nutuk 1919-1927*, Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay.

Aybars, Ergün. 1995. *İstiklâl Mahkemeleri*, C. I-II/1920-1927, İzmir: İleri Kitabevi Yay.

Çulcu, Murat. 1992. *Hilafetin Kaldırılması Sürecinde Cumhuriyetin İlanı ve Lütüfî Fikri Davası*, İstanbul: Kastaş Yay.

İbrahim Edhem. 1339. *Hayat-ı Beşer: İslâmiyet'te Ahlâk ve Kadınlarda Tesettür*, İstanbul: Matbaa-ı Osmaniye, 1-59.

İnan, Arı. 1996. *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Ankara: TTK Yay.

Satan, Ali. 2013. *Türk ve İngiliz Belgelerinde Halifeliğin Kaldırılması*, İstanbul: Ufuk Yay.

Ek: İbrahim Edhem Efendi İstanbul İstiklâl Mahkemesi'ndeki yargılama sonrası Fındıklı Sarayı'ndan çıkarken.

Vakit, No: 2166 (7 Kanunusani 1340/7 Ocak 1924), s.1.